

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Nicol Janočková,
Ján Kačala, Anna Marićová,
Sibyla Mislovičová, Jozef Mlaček,
Slavomír Ondrejovič, Mária
Pisárčiková, Matej Považaj,
Mária Šimková, Iveta Vančová,
Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

POVAŽAJ, Matej: Činnosť terminologických komisií a aktuálne problémy slovenskej terminológie	65
KAČALA, Ján: <i>Veterán – veteráni</i> aj <i>veterán – veterány</i>	71
VALENTOVÁ, Iveta: Galicizmy v Historickom slovníku slovenského jazyka	76

DISKUSIE

HORŇANSKÝ, Imrich: Projekt EuroGeoNames a jedna poznámka k výslovnosti slovenských geografických názvov	85

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (32)	93

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

DVORNICKÁ, Ľubica: Cesta k slncu (2. časť)	102

ROZLIČNOSTI

Lužický Srb a Lužičan. J. K a č a l a ...	112

SPRÁVY A POSUDKY

Hommage à Alexandra Jarošová. Ľ. B a l á ž o v á	115
Profily slovenských jazykovedcov 20. storočia. I. R i p k a	119

SPYTOVALI STE SA

<i>Dojáraň</i> . M. P o v a ž a j	126

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Izby, cez ktoré sa prechádza. K. K á l - m á n o v á	127
Niekoľko slov o predložke <i>pri</i> . S. D u c h k o v á	127
Pomenovania zvierat. I. V a n ě o v á ..	128

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 46, 2012, č. 2 (11. 6. 2012). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Výtlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2012

Cena 1,20 €

Činnosť terminologických komisií a aktuálne problémy slovenskej terminológie

MATEJ POVAŽAJ

Z iniciatívy Ministerstva kultúry Slovenskej republiky vláda Slovenskej republiky prijala uznesenie č. 299 z 3. 6. 1997, ktorým sa ministerstvám a ostatným ústredným orgánom štátnej správy určila povinnosť do 15. septembra 1997 zriadiť terminologické komisie. Toto uznesenie vlády vychádzalo zo zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky, podľa ktorého sa štát stará o vedecký výskum a kodifikáciu štátneho jazyka, t. j. slovenského jazyka, a o zvyšovanie jazykovej kultúry (porov. § 2 ods. 1 zákona). Cieľom zriaďovania terminologických komisií bolo ustaľovať a zjednocovať odbornú terminológiu jednotlivých vedných odborov, ktorá sa po roku 1989 veľmi rozkolísavala, a to aj pod vplyvom prenikania mnohých anglicizmov nielen do bežných jazykových prejavov, ale výrazne aj do odbornej komunikácie na úkor dávno ustálených odborných termínov, ktoré dobre fungovali v odbornej komunikácii, a na úkor termínov utváraných z domácich zdrojov. Na základe citovaného uznesenia jednotlivé rezorty zriaďovali terminologické komisie. Tým sa malo istým spôsobom nadviazať na existenciu terminologických komisií, ktoré na Slovensku existovali od začiatku päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia z iniciatívy a pod záštitou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, neskoršie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. V šesťdesiatych až osemdesiatych

rokoch dvadsiateho storočia terminologické komisie svoju činnosť vykonávali pod záštitou jednotlivých akademických, ale aj vysokoškolských pracovísk a vedeckých a odborných spoločností, pričom v komisiách bol vždy aj jazykovedec, zástupca Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Výsledkom činnosti terminologických komisií bolo vydanie niekoľkých desiatok terminologických slovníkov. Okrem toho sa terminologické súpisy spolu s definíciami publikovali v odborných časopisoch, akými boli v rokoch 1953 až 1961 *Slovenské odborné názvoslovie*, v rokoch 1962 až 1966 *Československý terminologický časopis* a od roku 1967 *Kultúra slova*, ktorých vydávanie zabezpečoval Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, a v odborných časopisoch jednotlivých odborov. Podrobnejšie sa o terminologickej práci a o činnosti terminologických komisií v druhej polovici minulého storočia možno dočítať vo viacerých článkoch Ivana Masára publikovaných v Slovenskej reči a v Kultúre slova. Ide najmä o tieto články: *Slovenské odborné názvoslovie v r. 1918 – 1968* (Slovenská reč, 1968, roč. 33, č. 6, s. 331 – 340), *Slovenská jazykoveda a odborná terminológia* (Kultúra slova, 1982, roč. 16, č. 10, s. 326 – 333), *Základné úlohy v starostlivosti o terminológiu* (Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 10, s. 330 – 334), *Slovenská terminológia v rokoch 1945 – 1985* (Kultúra slova, 1985, roč. 19, č. 5, s. 129 – 139), *Stav a úlohy slovenskej terminológie* (Kultúra slova, 1993, roč. 27, č. 5 – 6, s. 129 – 139).

Na základe citovaného uznesenia vlády z júna 1997 každý rezort štátnej správy vymenoval terminologickú alebo názvoslovnú komisiu. V komisii mali zastúpenie odborníci z príslušného odboru a aspoň jeden člen komisie bol zástupca Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV pracujúci v oblasti jazykovej kultúry a odbornej terminológie. Terminologická komisia ako odborný poradný orgán príslušného ministerstva alebo ústredného orgánu štátnej správy v rámci svojej pôsobnosti mala podľa svojho štatútu sledovať, ustáľovať a obohacovať slovenskú terminologickú sústavu patriacu do pôsobnosti ministerstva, uplatňovať zásady na ustáľovanie, úpravu a používanie odborných termínov v príslušnom odbore, podávať odborné stanoviská, vysvetlenia a správy o terminologických otázkach rezortným a mimorezortným orgánom, organizáciám a inštitúciám, riešiť otázky spojené s určovaním zásad na ustáľovanie, úpravu a používanie odbornej terminológie v slovenskom jazyku, zabezpečovať publikovanie štandardizovaných odborných termínov, spolupracovať s odbornými jazykovednými pracoviskami, najmä

s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV ako odborným vedeckým pracoviskom s kodifikačnou pôsobnosťou v oblasti jazyka a s inými terminologickými komisiami. Terminologická komisia mohla podľa potreby zriaďovať subkomisie. Na prerokovanie špeciálnych alebo sporných otázok sa mohli prizvať odborní poradcovia, pracovníci odborných a vedeckých pracovísk.

Nie v každom rezorte dostatočne zodpovedne pristúpili k napĺňaniu uznesenia vlády o potrebe starať sa o terminológiu spadajúcu do pôsobnosti príslušného rezortu. Popri rezortoch, ktoré si v plnej miere uvedomili potrebu starať sa o terminológiu príslušného odboru a mať funkčnú terminologickú alebo názvoslovnú komisiu, boli aj také rezorty, ktoré k zriadeniu terminologických komisií pristúpili iba formálne. Niektoré terminologické komisie svoju činnosť takmer vôbec nezačali, hoci podľa štatútu sa mali schádzať podľa potreby, najmenej však dva razy do roka. Niektoré terminologické komisie v začiatkoch vykazovali činnosť a výsledky svojej práce publikovali v rozličných publikačných orgánoch alebo v časopise Kultúra slova, no časom sa ich činnosť utlmila, sú však aj také terminologické komisie, ktoré aktívne plnia úlohy vyplývajúce zo štatútu terminologickej komisie od jej vzniku do súčasnosti. Pritom treba zdôrazniť, že terminologické komisie môžu výrazne pomôcť aj pri tvorbe zákonov, vyhlášok a vládných nariadení, a to pri posudzovaní vhodnosti nových termínov zavádzaných do legislatívnych textov. V súčasnosti je totiž problém s približovaním práva Európskej únie do nášho právneho systému, ale aj s preberaním európskych noriem a noriem ISO (Medzinárodnej organizácie pre normalizáciu) a s tým súvisiacim prenikaním cudzích termínov, najmä termínov z angličtiny. V tejto súvislosti hodno spomenúť aj odporúčania zakotvené v medzinárodnej norme *STN ISO 704 Terminologická práca*, kde sa konštatuje, že hoci výpožičky z iných jazykov sú akceptovanou formou tvorby termínov, uprednostňujú sa výrazy národného jazyka pred priamymi výpožičkami a že termín má vyhovovať morfológickým, morfológicko-syntaktickým a fonológickým formám príslušného jazyka. Ak tieto odporúčania platia pre iné jazyky, mali by sa uplatňovať aj pri tvorbe nových termínov v slovenčine. Je však dôležité, aby si tieto odporúčania osvojili všetci, ktorí sú zainteresovaní na tvorbe a ustáľovaní nových termínov.

V súčasnosti má Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV zastúpenie vo viacerých rezortných terminologických a názvoslovných komisiách, pričom nie všet-

ky komisie aktívne vyvíjali činnosť v ostatných rokoch, resp. v roku 2011. V ostatných rokoch aktívne pracovali tieto komisie: Medzirezortná terminologická komisia Bezpečnostnej rady Slovenskej republiky, Hlavná terminologická komisia Ministerstva obrany Slovenskej republiky, Terminologická komisia Ministerstva školstva Slovenskej republiky, Terminologická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, resp. jej subkomisie, a to Stála názvoslovná subkomisia Terminologickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (jej úlohou je posudzovať návrhy na nové názvy častí miest a obcí, resp. návrhy na zmenu názvov miest a obcí a ich častí), Projektová skupina č. 6 Ministerstva vnútra Slovenskej republiky pre terminológiu projektu Reštrukturalizácia organizácie, fungovania a rozvoja integrovaného záchranného systému, ďalej Terminologická komisia Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, Názvoslovná komisia Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, Terminologická komisia Úradu pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo Slovenskej republiky, terminologické komisie Slovenského ústavu technickej normalizácie (ďalej SÚTN), a to Technická normalizačná komisia SÚTN TK 69 Terminológia, informácie a dokumentácia, Technická normalizačná komisia SÚTN TK 111 Uplatňovanie a používanie eurokódov, Terminologická komisia SÚTN Letectvo a kozmonautika. Výsledky činnosti uvedených komisií sa publikovali v rezortných materiáloch a publikačných orgánoch, ale aj na webových stránkach príslušných rezortov.

Okrem uvedených terminologických a názvoslovných komisií v rámci ministerstiev a ústredných orgánov štátnej správy pracujú aj ďalšie terminologické a názvoslovné komisie v rámci akademických a vysokoškolských pracovísk, resp. vedeckých spoločností a iných inštitúcií. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV má zastúpenie vo viacerých terminologických a názvoslovných komisiách, ktoré vyvíjali činnosť a publikovali terminologické a názvoslovné súpisy v rozličných publikačných orgánoch, okrem iného aj v časopise Kultúra slova. Ide o tieto komisie: Terminologická komisia Slovenskej astronomickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, Komisia pre nomenklatúru a terminológiu v mineralógii pri Slovenskej mineralogickej spoločnosti (predtým pri Slovenskej geologickej spoločnosti), Názvoslovná komisia Slovenskej zologickej spoločnosti pri SAV, Terminologická komisia Slovenskej ichty-

ologickej spoločnosti, Názvoslovná komisia pre jaskyne pri Slovenskom múzeu ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši.

V Kultúre slova sa od roku 1990 publikovali tieto terminologické a názvoslovné súpisy ako výsledky práce terminologických a názvoslovných komisií: *Slovenské menoslovie vtákov (Aves) ČSFR* (Kultúra slova, 1990, roč. 24, č. 5, s. 149 – 170; č. 10, s. 342 – 363), *Názvoslovie námorného práva* (Kultúra slova, 1991, roč. 25, č. 5, s. 148 – 175), *Slovenské mená machorastov* (Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 5 – 6, s. 159 – 163), *Základné názvy z astronómie – Kométy* (Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 11 – 12, s. 353 – 361), *Slovenské menoslovie obojživelníkov (Amphibia) Slovenskej republiky* (Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 2, s. 83 – 97), *Súpis termínov z astronómie (1)* (Kultúra slova, 1998, roč. 32, č. 5, s. 271 – 298), *Súpis termínov z astronómie (2)* (Kultúra slova, 1998, roč. 32, č. 6, s. 332 – 348), *Základné termíny z civilnej ochrany* (Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 2, s. 75 – 83), *Základné termíny z oblasti migračnej politiky* (Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 3, s. 144 – 149), *Základné termíny z požiarnej ochrany* (Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 4, s. 213 – 227), *Súpis termínov z astronómie (pokračovanie)* (Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 4, s. 212 – 225), *Súpis termínov z astronómie (pokračovanie)* (Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 5, s. 267 – 287), *Slovenské názvoslovie lišajníkov* (Kultúra slova, 2010, roč. 44, č. 4, s. 207 – 227), *Menoslovie rýb radu Acipenseriformes* (Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 1, s. 12 – 19; 79 – 97).

Množstvo práce v oblasti tvorby a ustáľovania odbornej terminológie sa vykonáva v rámci Slovenského ústavu technickej normalizácie (SÚTN) v súvislosti s tvorbou slovenských technických noriem (STN) z jednotlivých odborov, ale aj v súvislosti s preberaním európskych noriem (EN) a noriem ISO (International Standardizing Organization – Medzinárodná organizácia pre normalizáciu). Pri tvorbe STN a preberaní EN a noriem ISO, a to nielen terminologických noriem, ale aj predmetových noriem, v ktorých býva osobitná kapitola *Termíny a definície*, spracovatelia noriem úzko spolupracujú s odborníkmi z príslušných odborov v rámci terminologických komisií SÚTN a s jazykovedcami. Tieto normy sú sprístupnené záujemcom v klasickej (papierovej) podobe a najnovšie v elektronickej podobe.

V súvislosti s činnosťou týkajúcou sa odbornej terminológie treba spomenúť aj Slovenskú terminologickú sieť (STS), ktorá vznikla v roku 2007

z iniciatívy Generálneho riaditeľstva Európskej komisie pre preklad za podpory Zastúpenia Európskej komisie na Slovensku. Hlavným zámerom STS bolo vytvoriť sieť inštitúcií a jednotlivcov spolupracujúcich pri zvyšovaní úrovne slovenského jazyka so zámerom zvyšovať celkovú kvalitu a prístupnosť terminológie používanej inštitúciami Európskej únie a Slovenskej republiky, najmä pokiaľ ide o texty odborného a právneho charakteru, uľahčovať rýchly a spoľahlivý kontakt medzi inštitúciami a jednotlivcami zapojenými do tvorby a používania terminológie, urýchľovať odovzdávanie nových informácií v oblasti terminológie a jazyka, vytvoriť platformu na realizáciu jazykových projektov odsúhlasených jej členmi.

Slovenskú terminologickú sieť v súčasnosti okrem iných tvoria aj tieto pracovné skupiny: pracovná skupina v oblasti životného prostredia, pracovná skupina v oblasti poľnohospodárstva, pracovná skupina v oblasti zamestnanosti a sociálnej politiky, pracovná skupina pre právnu terminológiu, pracovná skupina pre oblasť leteckej terminológie.

Okrem toho treba spomenúť aj Slovenskú terminologickú databázu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktorá predstavuje užitočný referenčný nástroj obsahujúci slovenské termíny a relevantné terminologické informácie z viacerých disciplín a zároveň prostriedok na ustáľovanie a zjednocovanie terminologických sústav na základe spolupráce odborníkov a lingvistov. Slovenská terminologická databáza je bezplatne prístupná širokej verejnosti prostredníctvom internetu, umožňuje rýchly a jednoduchý prístup k odbornej slovnej zásobe v mnohých disciplínach. Zatiaľ obsahuje vyše 4500 termínov a terminologických spojení z viac ako 15 oblastí (astronómia, história, sociálna práca atď.) spolu s definíciami (podrobnejšie pozri LEVICKÁ, Jana: Slovenská terminologická sieť. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 3, s. 139 – 157).

Záver: V najbližšej budúcnosti bude potrebné obnoviť činnosť terminologických a názvoslovných komisií, ktoré utlmili svoju činnosť, resp. novo konštituovať takéto komisie v rámci jednotlivých ministerstiev a ústredných orgánov štátnej správy, ako to vyplýva z uznesenia vlády Slovenskej republiky č. 299 z 3. 6. 1997, a to najmä v tých rezortoch, v ktorých terminologické komisie nepracujú. Ustanoviť povinnosť vláde a jednotlivým ministerstvám pred odovzdaním návrhov zákonov, vyhlášok a vládnych nariadení do pripomienkového konania predložiť príslušnej terminologickej komisii

na prerokovanie používané alebo novo zavádzané termíny v legislatívnych textoch. Tým sa predíde situácii, že sa v zákonoch, vyhláškach a vládných nariadeniach použijú termíny, proti ktorým majú odborníci z jednotlivých odborov výhrady. Ako akútne sa ukazuje zostavenie reprezentatívneho právnického terminologického slovníka s príslušnými definíciami, ktorý by nemal encyklopedickú formu.

Veterán – veteráni aj veterán – veterány

JÁN KAČALA

Slovo *veterán* je v slovenčine dávno známe. Svedčí o tom povedzme aj jeho spracovanie v Slovníku slovenského jazyka (V. diel z roku 1965), v ktorom sa prvý uvedený význam, t. j. „vojenský vyslúžilec (napríklad v žoldnierskom vojsku)“, ilustruje aj dokladom z diela vrcholného predstaviteľa slovenského literárneho realizmu Martina Kukučina. Pritom je pozoruhodné, že v rámci druhého uvádzaného významu, t. j. „starý, vyslúžilý pracovník, príslušník nejakého celku, kolektívu“, ktorý sa hodnotí ako expresívny, uvádzajú sa na konci heslovej state aj doklady s preneseným významom „stará, opotrebovaná vec, napríklad nástroj, stroj a podobne“, a to tieto dva: *Bol to starý veterán, bicykel-penzista* od Ľuda Zúbka a *(mlyn) starý, prežitý veterán* od Janka Alexyho. Tieto doklady svedčia o tom, že slovo *veterán* v slovenčine oddávna žije aj ako označenie neživej veci, no pri jeho spracovaní v tomto slovníku sa ešte neuvádza dôležitá informácia, že ide o neživotný význam tohto slova a že v takomto prípade sa tvar nominatívu plurálu upotrebuje nie v podobe s mäkkým *-i* na konci, t. j. *(ti) veteráni*, lež s tvrdým *-y* na konci, t. j. *(tie) veterány*. Takúto informáciu totiž vo výkladovom slovníku pokladáme za základnú, keďže pomáha identifikovať slovo ako prvok systému slovnej zásoby s jeho lexikálnym významom a zároveň s jeho gramatickými vlastnosťami.

Uvedený neživotný význam, a preto ani neživotný tvar nominatívu plurálu sa pri heslovej stati *veterán* nezachytáva ani v najnovšom Krátkom slov-

níku slovenského jazyka (4. vydanie z roku 2003). Slovníkovú informáciu o výskyte neživotnej formy *veterány* však nájdeme v Slovníku cudzích slov A/Z od autoriek M. Ivanová-Šalingová – Z. Maníková z roku 1979, ako aj v novšom Slovníku cudzích slov z roku 1997, ktorý je prekladom z českého Akademického slovníka cizích slov, vydaného roku 1995. V obidvoch citovaných slovníkoch sa slovo *veterán* spracúva v dvoch samostatných heslách s číselným indexom, to značí, že životná podoba *veterán* s tvarom nominatívu plurálu *veteráni* a neživotná podoba *veterán* s tvarom množného čísla *veterány* sa tu hodnotia ako *h o m o n y m n é*, t. j. rovnozvučné s l o v á . Na druhej strane sa však v Slovníku cudzích slov z roku 1979 s uvedenou výraznou morfológickou charakteristikou nestretáme. Pri obidvoch heslových slovách sa tu spoločne uvádza iba prípona *-a* na identifikáciu genitívu singuláru. Lexikálny význam týchto homonymných slov sa diferencuje na základe protikladu človek – vec: *veterán* s indexom 1 sa charakterizuje ako „vyslúžený vojak; prenesene starší, skúsený pracovník, druh a podobne“, *veterán* s indexom 2 sa vymedzuje ako „dačo staršieho, čo má pečať dávnych čias“.

Naproti tomu v novšom citovanom Slovníku cudzích slov z roku 1997 nachodíme aj morfológickú charakteristiku týchto homonymných slov: pri slove *veterán* s indexom 1 sa tu hneď v záhlaví hesla uvádza tvar nominatívu plurálu so zakončením na *-i* a spracúva sa s dvoma významami: 1. vyslúžený vojak, najmä vyslúžený účastník vojny a 2. športovec staršej vekovej skupiny zúčastňujúci sa na súťažiach vypisovaných pre ňu. Rovnako pri slove *veterán* s indexom 2 sa v záhlaví uvádza forma nominatívu plurálu so zakončením na *-y* a jeho význam sa opisuje ako „stroj a podobne, najmä automobil starého typu ako predmet zberateľskej záľuby“ a ilustruje sa spojením *preteky veteránov*. Toto spojenie však nemožno pokladať za významovo jednoznačné a presvedčivé, lebo forma *veteránov* sa rovnako vzťahuje aj na ľudské bytosti s týmto označením.

Chápanie homonymie uplatnenej v obidvoch citovaných slovníkoch cudzích slov, pri ktorom sa za dostačujúci diferenčný znak homonymných podôb pokladá významový protiklad človek – vec, jav, prípadne (v novšom slovníku) v súčinnosti s niektorými rozdielnymi tvarmi v tvaroslovnej paradigme, najmä v nominatíve plurálu, je priveľmi široké. Pri takomto chápaní sa totiž v primeranom rozsahu neberú do úvahy lexikálnosémantické čini-

tele, t. j. zhody a rozdiely v lexikálnom význame obidvoch slov. Nosným významovým prvkom pri životnej aj neživotnej podobe slova *veterán* je vysoký alebo aspoň vyšší vek, prípadne vysoký počet rokov v istej službe v jednom prípade pri živej bytosti, v druhom prípade pri neživom predmete, najmä pri dopravnom prostriedku, ako je automobil, pri bojovom vozidle, tanku či lietadle.

V obidvoch prípadoch možno zistiť aj ďalší spoločný znak, ktorý pracovne označíme ako istú reprezentatívnosť alebo reprezentatívne využívanie daného „starobylého“ stavu: pri živých bytostiach je to vedomie spoločenskej úcty prejavovanej veteránom, pri neživých predmetoch je to zbieranie a starostlivá opatera starých strojov a ich príležitostné vystavovanie a predvádzanie na pretekoch rovnocenných kusov. Jestvovanie uvedených spoločných významových prvkov podľa našej mienky nedáva dostačujúce dôvody na konštatovanie lexikálnohomonymických vzťahov medzi životným a zodpovedajúcim neživotným pomenovaním. Naopak, tieto spoločné znaky potvrdzujú, že význam jednej formy – neživotnej – vznikol sémantickou deriváciou z pôvodnej – životnej – formy. Pri tomto konštatovaní sa pridrižujeme všeobecne známeho a, možno povedať, aj takto prijímaného poznatku, že ako pravé homonymá platia iba *l e x i k á l n e h o m o n y m á*, pri ktorých je zvuková zhoda najčastejšie náhodná. Takéto chápanie homonymie sa u nás uplatnilo pri koncipovaní citovaného Krátkeho slovníka slovenského jazyka.

V novej slovenskej lexikografickej praxi sa v takých prípadoch, keď sa pomenovania diferencujú na základe gramatickej kategórie, pracuje s konceptom *g r a m a t i c k e j h o m o n y m i e*, prípadne gramatických homonym. Pomenovania s takýmito vzťahmi sa v novších slovenských slovníkoch spracúvajú v jednej heslovej stati a odlišujú sa tým, že sa v tejto stati uvedie aj životná forma, aj neživotná forma so zodpovedajúcim výkladom lexikálneho významu a s príslušným rozdielnym tvarom nominatívu plurálu. Ešte iný spôsob lexikografického spracovania slov tohto typu je taký, že sa takéto homonymá, spracované v spoločnej heslovej stati, oddeľujú napríklad rímskymi číslicami. V tomto druhom prípade ide o takzvané *s l o v n o d r u h o v é h o m o n y m á*, ako sú *vidno* (podstatné meno) a *vidno* (vetná príslovka), *cveng* (citoslovce) a *cveng* (podstatné meno) alebo *chorý* (prídavné meno) a *chorý* (podstatné meno) a podobné.

Lexikografický postup uvedený ako prvý sa zvolil povedzme v citovanom Krátkom slovníku slovenského jazyka. Ukazujú to príklady typu *čistič, drvič, nosič, hľadač, korektor, registrátor* a viaceré iné, ktorých životné podoby označujú človeka, kým neživotné podoby zasa stroj, prístroj, nástroj, mechanizmus. Významy životnej a neživotnej formy sa pritom prestupujú, majú spoločné významové prvky podmienené rovnakým základom, z ktorého sú utvorené, ako aj rovnakou odvodzovacou príponou, a diferencované sú predovšetkým na základe významového protikladu *lexikálna životnosť – lexikálna neživotnosť*, tak ako sa premieta do spomenutého rozdielu človek – stroj, prístroj, nástroj a podobne. Tieto lexikálnosémantické a slovotvorné činitele umožňujú, aby sa uvedené podoby v slovníku spracovali v spoločnej heslovej stati s výkladom sémantickej náplne pri obidvoch podobách, s uvedením charakteristiky z hľadiska životnosti alebo neživotnosti a s uvedením diferenčného tvaru v nominatíve plurálu pri neživotnej forme, keďže práve ten sa využíva ako výrazný identifikačný a zároveň diferenčný znak príslušnej formy. Takýto spôsob spracovania jednoznačne odlišuje takéto gramatické homonymá aj od spomenutých slovnodruhových homoným, aj od pravých – t. j. lexikálnych – homoným.

Ako vidno, dvojica *veterán* ako označenie človeka a *veterán* ako označenie stroja či vozidla sa plnohodnotne zaraďuje do uvedeného radu podstatných mien spojených niektorými prvkami významovej náplne a odlišujúcich sa kategóriou lexikálnosémantickej životnosti, ktorá nachodí svoj prejav aj v kategórii gramatickej životnosti. Tým, že podstatné meno *veterán* označujúce človeka platí ako mužské *ž i v o t n é* meno, má aj výrazné znaky životnosti, ktoré sú vlastné všetkým mužským životným menám – na rozdiel od zodpovedajúcich neživotných mien. Podstatné meno *veterán* ako životné má teda v jednotnom čísle zhodné tvary genitívu a akuzatívu, napríklad *dostať list od veterán-a, stretnúť vojnového veterán-a*, a má aj zhodné tvary datívu a lokálu singuláru, napríklad *odovzdať vyznamenanie veterán-ovi, kniha o vojnovom veterán-ovi*. Rovnaké tvary v genitíve a v akuzatíve pri životnom podstatnom mene platia aj v pluráli, napríklad *pozvanie od veterán-ov a vyznamenat' vojnových veterán-ov*. Naproti tomu v datíve a lokáli plurálu sú už tvary rozdielne, napríklad *udelit' čestné občianstvo vojnovým veterán-om, ale nakrútiť film o vojnových veterán-och*.

Neživotné podstatné meno *veterán* zasa rešpektuje zásady platné pri skloňovaní mužských neživotných podstatných mien. Ako rovnaké tu fungujú tvary nominatívu a akuzatívu singuláru aj plurálu, napríklad *obstarat' si lacný veterán, vystavovat' veterány na prehliadke, vidieť veterány na pretekoch*. Pravdaže, najmä pri akuzatíve singuláru nemožno v bežnej reči vylúčiť ani podobu zhodnú so životnou formou: *dat' do opravy poškodeného veterána* namiesto náležitého *dat' do opravy poškodený veterán*. V tomto tvare zhodnom so životnými podstatnými menami sa prejavuje skutočnosť, že neživotné meno má svoj pôvod v zodpovedajúcom životnom mene, ako aj to, že obidve podstatné mená, rozlíšené na základe lexikálnovýznamovej aj gramatickej životnosti, si stále zachovávajú významovú a výrazovú príbuznosť.

Na z á v e r možno pripomenúť, že aj dvojica podstatných mien *veterán* „človek“ a *veterán* „stroj, mechanizmus“ potvrdzuje neprestajne postupujúcu diferenciaciu podstatných mien na osi lexikálnosémantická a gramatická životnosť – neživotnosť, t. j. proces lexikálnovýznamového, ale predovšetkým gramatického konštituovania dvoch podstatných mien, ktorý je charakteristický pre dynamické tendencie v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny; pritom tento diferenciačný proces v slovnej zásobe je v súlade so zodpovedajúcim procesom v oblasti gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny. Podrobnejšiu analýzu týchto javov podávame v našej stati *Významová a výrazová diferenciácia pomenovaní z hľadiska gramatickej kategórie životnosti* z roku 1997.

Pomerne častý výskyt životnej aj neživotnej podoby slova *veterán* v súčasnej jazykovej praxi najmä v prejavoch publicistického a hovorového štýlu istotne je vážnym argumentom v prospech toho, aby sa táto dvojica gramatických homónym – aj v súlade so stavom v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu (3. vydanie z roku 2000) – uviedla aj v prípadnom ďalšom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ako aj v iných výkladových slovníkoch súčasnej spisovnej slovenčiny.

LITERATÚRA

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Slovník cudzích slov A/Z. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

KAČALA, Ján: Významová a výrazová diferenciácia pomenovaní z hľadiska gramatickej kategórie životnosti. In: *Studia Academica Slovaca*. 26. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1997, s. 78 – 85.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. 985 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. 590 s.

Slovník cudzích slov /preklad z českého originálu/. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 992 s.

Slovník slovenského jazyka V. diel. V – Ž. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 848 s.

Galicizmy v Historickom slovníku slovenského jazyka

IVETA VALENTOVÁ

Na rozvoj slovnej zásoby slovenčiny predpisovného obdobia vplývali aj rozličné typy jazykových kontaktov a interferencií slovenčiny s inými jazykmi. Spôľahlivým materiálom pri analýze prevzatej lexiky predpisovného obdobia slovenčiny je Historický slovník slovenského jazyka 1. – 7. zv. (1991 – 2008; ďalej HSSJ), ktorý obsahuje lexiku písomností z 11. – 18. stor. Vďaka funkčnému prístupu autorov pri koncipovaní hesiel sa do HSSJ zaradovali všetky slovenské i neslovenské lexémy, ktoré sa vo vtedajších písomných štýloch používali a vyplňali medzery v domácej slovnej zásobe. Keďže ide o slovník stredného typu, ktorý čerpá z písomných pamiatok, neposkytuje vyčerpávajúci obraz domácej i prevzatej lexiky. Napriek tomu, že sa do písomností slovníkovej pramennej základne nedostali všetky určite funkčne využívané cudzie slová, sú prevzaté prvky zachytené v HSSJ dostatočným podkladom na ukážku primeraného obrazu ich preberania, používania a spôsobov prispôsobovania pomocou domácich hláskových, slovotvorných a gramatických prostriedkov.

Galicizmy, slová prevzaté z francúzskeho jazyka, tvoria malú časť cudzích slov v predpisovnej slovenčine. Oproti najväčším skupinám, ako sú latinizmy, germanizmy, bohemizmy a hungarizmy, galicizmy sú súčasťou

len 143 lexikálnych jednotiek HSSJ a predstavujú približne 2 % všetkých prevzatých slov v HSSJ.

Výskumom galicizmov v súčasnej slovenčine sa v slovenskej jazykovede venuje napr. O. Orgoňová. Z jej prác (1998, 2002) sa možno dozvedieť, že kontakt Francúzska a v širšom ponímaní aj francúzštiny so slovenským jazykovým územím bol až do vzniku ČSR v r. 1918 len sporadický, príležitostný a zväčša sprostredkovaný. Prenikanie galicizmov do slovenčiny sa časovo viaže na posledné dve storočia. Dôkazom toho, že určitý, i keď marginálny kontakt s francúzštinou tu bol aj v starších časoch, sú galicizmy vyxcerpované zo stredovekých písomných pamiatok a zachytené v HSSJ. Francúzsko ako kolíska diplomacie a osvietenstva malo výrazný vplyv na iné európske krajiny. V porovnaní s nimi bolo popredu hlavne v oblasti obchodu a priemyselného rozvoja. Nezanedbateľný vplyv mala aj Veľká francúzska revolúcia. Hodno ešte spomenúť, že už v 14. stor. existovali kontakty s európskymi univerzitnými centrami a mladí slovenskí intelektuáli študovali aj v Paríži (Orgoňová, 1998, s. 19).

Z francúzštiny sa v predpisovnom období slovenčiny preberali najviac vojenské výrazy, ako napr. názvy druhov zbraní: *bombarda, mušketa, mušket, petarda, pika, pistolet, pistol, pištol, pištola, rapier/rapír*, pomenovania vojenských hodností: *kolonel, kolonelus, komendant/komentant/komendat, komandans, vicekolonelus*, pomenovania vojakov podľa zamerania: *dragún, furiér/foriér/furil/fulier/forir; regrút, mušketier/muškatier/muškatír/muškatér*; prípadne aj *profos, profús* vo význame „väzenský alebo aj vojenský dozorca“, názvy druhov vojenských jednotiek a oddielov: *garda, avantgarda, garnizóna, patrol, piket, švadron, eskadrón* a častí vojenského odevu: *kapalin, kašket*. Dnes sú už len historizmami a v súčasnej vojenskej terminológii sa nepoužívajú alebo sú známe v posunutom rozšírenom význame. Napr. slovo *avantgarda*, hoci pôvodne malo význam „predný oddiel vojska, vojenský predvoj“, dnes je zväčša známe len vo význame „predvoj, skupina osôb, smer, hnutie zasadzujúce sa o nové myšlienky, priekopníci“ alebo sa ním nazývajú umelecké novátorské smery 20. storočia, akými sú napr. futurizmus, expresionizmus, konštruktivizmus, surrealizmus atď. (Slovník cudzích slov, s. 110; ďalej SCS).

Druhú väčšiu skupinu slov prevzatých z francúzštiny v HSSJ tvoria časti odevu a druhy textílií. Na konci 19. stor. sa Francúzsko stalo centrom ume-

nia a módy. V prvej polovici 18. stor. viaceré textilné dielne vznikli aj na území západného Slovenska. Francúzska móda musela byť známa už v stredoveku. Dokonca samo slovo *móda* je francúzskeho pôvodu. Z francúzštiny sme už v predpisovnom období slovenčiny preberali názvy časti odevov a módných doplnkov, ako napr. *blančeta*, *fávor*, *frak*, *kaput*, *manžet*, *muchajérka*, *palarína* (pelerína), *rojal*, *šaketol*, *župica*. Z názvov látok to boli *haras*, *muchajér*, *mušelín*, *piket*, *ratiné*, *žoržet*. Z Francúzska k nám pravdepodobne prišli niektoré druhy bytového zariadenia, ktoré mohli byť v tom čase módne, a s nimi aj ich názvy, napr. *kabinet* vo význame „skriňa na spisy, dokumenty“, *kaveta* (písací stôl, pult), *sofě* alebo *sofium* (pohovka, ležadlo), *steláda* (podstavec, stojan), *žalúzia*.

V oblasti odbornej terminológie z rozličných vedných odborov sa prebralo niekoľko výrazov z chémie: *alambik*, *operment*, *revivifikovať*, z medicíny: *lanceta*, *sonda*, z matematiky: *bilión*, *zerus* (nula), z hudobnej oblasti: *hoboj*, *minet*, *puzon*, z námorníctva: *marinár*, z architektúry: *palisády*, *palesát/palisát*, *palesátňa*, *rundel* a metrický termín *pinta*, *pint*. Z oblasti kuchárskeho umenia to boli názvy jedál ako *bulión* (bujón) vo význame „čistá hovädzia polievka“, *išpek* (aspik), *biskot* (druh suchého pečiva, biskvit), *trančirovanie* vo význame „porciovanie, krájanie, rozkrajovanie mäsa“ a pomenovanie pre súpravu tanierov, mís a pohárov *servis*.

Niektoré sa významovo posúvali, rozširovali, napr. slovo *bujón* má dnes aj kuchársky význam „zahustený vývar v tuhom stave ako základ polievok a omáčok“ a je to i termín z biológie vo význame „tekutá živná mikrobiologická pôda pre krátkodobé pestovanie mikroorganizmov“ (Slovník súčasného slovenského jazyka, s. 378). Lexéma *servis* sa ešte používala vo významoch „vybavenie potrebnými vecami“ a „obslužné, vreckové“. V súčasnosti je toto slovo známe vo významoch „oprava alebo údržba výrobkov, najmä vozidiel a strojov (*pozáručný servis*); dielňa na tieto práce“ a „odborné poskytovanie služieb v rozličných odboroch“ (*informačný, spravodajský servis*) (Krátky slovník slovenského jazyka, s. 662; ďalej KSSJ). Vo význame „náčinie na podávanie jedál a nápojov“ (*kávový, porcelánový servis*) ho KSSJ uvádza ako homonymné, podobne aj vo význame „serv, podanie“. Lexému *servis* v ďalších homonymných významoch „serv, podanie lopty do hry“ v športovej terminológii, napr. v tenise, vo volejbale a i. (*tvrďý, presný servis*) a „stála (opravárska, obchodno-technická) služba spotrebiteľom

používajúcim istý výrobok (automobily, elektrické prístroje a i.); príslušná opravárenská dielňa, pracovisko“ (*automobilový servis, dať práčku do servisu*); „odborná informačná služba, ktorá vyhľadáva, spracúva a sprístupňuje potrebné faktografické informácie“ (SCS, s. 871) charakterizuje sa síce ako pôvodom francúzske slovo, ale prevzaté z angličtiny. Ako farmaceutické termíny sa používali lexémy *pomáda* vo význame „vonná masť na vlasy“ a *púder* vo význame „jemný škrobový prášok používaný v lekárstve, kozmetike a podobne“. Hoci slovo *pomáda* je ešte stále známe, pravdepodobne aj pre známy rovnomenný muzikál, súčasné slovníky ho už neoznačujú ako farmaceutický termín, skôr sa zdôrazňuje jeho kadernícke a kozmetické využitie, ale už ako zastarávajúci výraz (KSSJ, s. 512; SCS, s. 774).

Z oblasti zoológie sa prevzali len názvy živočíchov *kašelot* (morská ryba vorvaň tuponosý *Physeter catodon*), *renár* (líška), *tapír* (tapír hnedý *Tapirus terrestris*), ktoré sú všetky zo spisu *Kratičká hystorie prirodzenj k pomocy a k dobrému gak učitelů, tak y mládeže sskolské sepsaná, ano y k rozssjřenj lepssj a k Bohu wedaucy známosti tohoto swěta wůbec* (BH 1798). Autor po týchto názvoch pravdepodobne siahol preto, že okrem líšky išlo o cudzokrajné živočích. Botanické názvy ako *myrabolan* pre plod vrcholiaka myrabolánového *Terminalia bellirica* a *sasafras* (sasafras belavý *Sassafras albidum*) sa nachádzali v herbároch a receptároch.

Minimálne boli prevzatia z oblasti náboženských výrazov. Išlo predovšetkým o pojmy týkajúce sa francúzskych dejín, ako prívrženec kalvínskeho učenia vo Francúzsku v 16. – 18. stor. *hugenot* alebo slovo *pikart*, *pikartita*, ktoré označovalo príslušníka stredovekej náboženskej sekty, takže by sme ich už označili ako historizmy. Ani do administratívno-právneho štýlu galicizmy výrazne nezasiahli. Z francúzštiny prenikli do predpisovnej slovenčiny len slová *gubernament* (vláda, administratívna správa), *kordón* (správne územie vo Švajčiarsku) a *tarifa* (úradné rozhodnutie, výnos). Z právnických termínov sa na naše územie prostredníctvom francúzskeho jazyka (pôvodom slovo z nemčiny) dostalo a derivovalo slovenským sufixom adjektívum *apanagirovaný* vo význame „ktorý dostáva dedičnú apanáž“.

Najčastejšie sa z prevzatých galicizmov pomocou domácich sufixov tvorili adjektívne formy, napr. *muškatiersky*, *harasový*, *hugenotský*, *pomádový*, *portréťový*, *šampanský*, *žoržetový*, i privlastňovacie adjektíva: *amantov*, *komandantov*, *kuriérov*, prechýlené ženské tvary substantív: *gubernantka*, *kmínka*,

komandantka, kamarátka, kamarátkyňa, deminutívne formy: *diamantik, diamantek, pážik, pintík, pintlík, fiolka*, ojedinele aj príslovky: *dupľovane, dupľovano* alebo slovesné podstatné mená, napr. *plezírúvaní, šifrovanie/šifrovaní*. Prefixálne tvorenie sa využívalo výnimočne, napr. *roztrančirovať* vo význame „rozdeliť na časti, kusy“. Slovesné tvary vznikali ojedinele, okrem slovesa *roztrančirovať* sú v HSSJ zachytené ešte slovesá *revivifikovať* (opätovne niečo aktivizovať) z oblasti chemickej terminológie a *atakovať* (napádať; útočiť na niečo). Z jedného slova sa niekedy vytvorilo niekoľko derivátov: *kmín* (zlodej) > *kmínka, kmínsky, kmínstvo/kmínstvi*; *pint, pinta* (objemová miera s obsahom 1,9 – 2,1 litra, dve holby) > *pintový; pintík, pintlík* (objemová miera s obsahom 0,4 – 0,5 litra, pol holby). Zo slovnodruhového hľadiska sú preto galicizmy prevažne substantíva, z ktorých sa zvyčajne tvorili adjektíva, prípadne príslovky. Iné slovné druhy, ako napr. citoslovce *adio* (zbohom) a častica *apropos* (vlastne, mimochodom), sú zriedkavé.

Často vznikalo mnoho najmä hláskoslovných tvarov ovplyvnených slovenčinou, nárečiami alebo českým pravopisom, či nepoznaním správnej výslovnosti, napr. *diamant/diemanť/démant; krieda/krida/grida/krejda/kréta; profit/profekt; profos/prófus; sufrín/súfarin/ sufrindor/suverén* a i. V jednom slove mohlo ísť o hláskové, slovotvorné, príp. tvaroslovné prispôbenie slovenčine. Napr. z fr. slova *plaisir* sa utvorilo neutrum *plezírúvaní: som o plezírúvaní W. Milosti newedel* (LIESKOV 1742) s morféomou *-uva-*. Táto morféma je typická pre oblasť Považia od Púchova a Ilavy na juh (Štolc, 1994, s. 59), teda aj pre lokalitu, z ktorej pochádza písomný doklad. Pravidelná hlásková zmena *ie > í* na konci mohla byť spôsobená vplyvom češtiny, keďže obec Lieskov spadá do hornotrenčianskeho nárečia, ktorého vokalizmus obsahuje aj dvojhĺasky (Krajčovič, 2009, s. 229) a N sg. neutier má zakončenie na dvojhĺasku *-ie* (ASJ 2, časť 1., s. 14). Niekedy sa používali dvojtvary: *šifrovanie* i *šifrovaní, kmínstvo* i *kmínstvi*. Mohlo to závisieť od druhu písomnej pamiatky, ale hlavne od pisára, jeho vzdelania, pôvodu, príp. do akej miery ovládal spisovnú češtinu. Časté sú hláskové dvojtvary maskulín v koncovom *-ér*: *rapiér* i *rapír* (bodná zbraň), *kuriér* i *kurír, muškatér, muškatier* i *muškatír* (muškietier, vojak ozbrojený muškietou). Tvar *profect* sa nachádza len v pamiatke z Jelšavy (1749) popri podobe *profit* (1748), ktorá bola vyexcerpovaná aj z inej pamiatky (SP 1696). Mohlo ísť o pisársku chybu, čo nie je vylúčené ani v iných prípadoch, ak na daný hláskový variant nie

je dostatok dokladov. V niektorých variantných podobách sa prejavil vplyv latinčiny, napr. *kolonel* i *kolonelus*, *parlament* i *parlamentum*.

Keďže francúzština má len mužský a ženský rod na rozdiel od slovenčiny, ktorá má aj stredný rod, niekoľko galicizmov v snahe morfológicky ich adaptovať podľa zakončenia malo iný rod, dva rody alebo ostávali nesklonné, napr. *guráž* (mask. i fem.), *kafé* (neutr. i nesklonné). Mohli mať aj rodovo diferencované dvojtvary s rovnakým lexikálnym významom, napr. *kanapa* (fem.) i *kanape/kanapé* (neutr. i nesklonné), *mušketa* (fem.) – *mušket* (mask.), *pinta* (fem.) – *pint* (mask.), *palesát* (mask.) – *palesátňa* (fem.), *sofě* (fem.) – *sofium* (neutr.), alebo boli diferencované aj sémanticky: *model* (mask.) vo význame „zmenšené znázornenie nejakého predmetu slúžiace ako návrh, plán alebo ako napodobenina“ – *modela* (fem.) vo všeobecnejšom význame „vzor, predloha“.

Pre niektoré slová bola francúzština sprostredkujúci jazyk, etymologicky sú to poväčšine latinské slová ako *bagatel'a*, *bombarda*, *kanapa*, *kuriér*, *parlament*, *reneta*, *sofě*, *turnaj*, *vizita* a i., ale aj arabské slová (*alambik/alembik*, *kafě*, *kafea*, *kafa*, *muchajér*, *muchajérka*, *šifrovanie*, *tarifa*, *zerus*, *župica*), nemecké slová (*apanagirovaný*, *hurt*, *hurtot*, *puzon*, *rampres*), grécke (*adio*, *fiala/fiola* vo význame „sklená nádoba s dlhým úzkym hrdlom“) a anglické slová (*frak*, *polsuferín*, *sufрін*, *suferin*, *sufріндор*, *suverén*). Keďže sa tieto lexémy prevzali z francúzskeho jazyka, označili sme ich ako galicizmy. Slovo *pištol'* s variantnými tvarmi *pištola*, *pistolet*, *pistoleta* je dokonca slovenského pôvodu (HSSJ 4, s. 529). Tento názor mal i V. Machek (1968, s. 451), ktorý tvrdil, že toto slovo pochádza z českého územia, pretože už husiti používali istý druh ľahšej zbrane, ktorú nazývali *pištala* preto, lebo jej výstrely vydávali jasnejší zvuk ako výstrely ťažkých zbraní. Túto „*pištalu*“ potom prevzali Nemci, ktorí ju technicky zdokonalili a nazývali ju *pitschal*, *pitschol* alebo *petstole* a od nich zbraň i jej názov prevzali Francúzi ako *pistolet* (tamže) a pravdepodobne sa toto pomenovanie rozšírilo aj do iných európskych jazykov buď z nemčiny, alebo z francúzštiny.

Francúzske slová, ktoré sa nachádzajú v HSSJ, nemuseli byť všetky všeobecne známe. Mnohé sa nachádzali na okraji slovnej zásoby alebo sa vyskytli iba okazionálne v jednej, prípadne dvoch písomných pamiatkach. Napr. výraz *fávor* (fábor, struha) je použitý iba v jednej pamiatke: *fawor na klabuk* (BRATISLAVA 1667), podobne slovo *piksa* (tajný spolok, doho-

vor o niečom proti niekomu): *gestlibj aku piksu z Mikussom, gospodarom nassim, mel* (BLATNICA 1581) a i. Niektoré sa nachádzali v slovníkových prácach, napr. *finta* (lest', klam): *finta, wýmysl* (PD 18. st.), *passport* (cestovný doklad, pas): *synthema: passport* (KS 1763). Zväčša však ako synonymné na lepšie vysvetlenie sémantiky.

Lexémy ako *asambla* (schôdzka, zhromaždenie), *avantúra*, *bulion* (bujón), *grimas*, *metresa* (vydržiavaná milenka) a i. boli vyexcerpované z písomnej pamiatky *Ďet'inná spratoweň aneb Rozmluwi medzi múdru dworskomistriňu i dámami zácneho urodzeňá geg wichowaňu poručeniami skrze G. M. p. le Prince de Beaumont po francúzski napisané, wčielek na otčisti gazik preložené* z r. 1795 (DS) a v iných dokladoch sa nevyskytli. Keďže ide o preklad z francúzskeho originálu do poľštiny a následne do bernolákovčiny,¹ zachovalo sa v ňom veľa galicizmov, ktoré sa už v iných jazykových pamiatkach nemuseli používať, ale mohli sa dostať do hovorenej reči a tak sa rozšíriť. Niektoré sa používajú dodnes (*avantúra*, *portrét*, *atakovať*, *bujón*, *kabinet* vo význame „pracovňa“), iné pravdepodobne vznikli ako neologizmy alebo boli použité okazionálne iba v tejto pamiatke a zväčša sa nevžili, napr. *asambla*, *meter* (učiteľ), *karas/kares* (zahrávanie sa, zaliečanie, lichotenie) a i.

Francúzske slová sa na naše územie dostali aj prostredníctvom iných jazykov. Hlavne francúzska vojenská terminológia sa u nás používala aj prostredníctvom nemčiny, ako napr. slová *artilerista* (delostrelec), *brigadier* (veliteľ brigády), *furiéršic/foriéršic* (pomocník ubytovateľa vojska), *kadet* (mladší dôstojník, absolvent vojenskej školy), *kornet/karnet* (nižší jazdecký dôstojník) a i.

Niektoré galicizmy sa používajú dodnes, napr. *vizita*, *žalúzia*, *turnaj*, *frak* a i., hoci môžu byť aj hovorové (*finta*), prípadne ostali v nárečiach, ako napr. *kmín* vo význame „zlodej“. Podaktoré tak zdomácneli, že dnes sa už nepo-

¹ DS je dobový preklad do bernolákovčiny od neznámeho autora z poľského dokumentu *Magazyn dziecinny czyli Rozmowy między mądrą ochmistrzynią i damami zacnego urodzenia wychowaniu iey powierzonymi przez I. M. p. le Prince de Beaumont po francusku napisane, teraz na oyczysty język przelozone* z r. 1768, ktorý do poľštiny preložil kniaz Eustach Dębicky z francúzskeho originálu pedagogicko-didaktického spisu *Magazin des enfants ou Dialogues entre une sage gouvernante et plusieurs des es élèves de la premiere distinction od anglickej autorky J. M. le Princovej de Beaumont* (bližšie Majtán, 1993).

ciťuje ich cudzí pôvod a tvoria pevnú súčasť našej slovnej zásoby, ako napr. slovo *kamarát*. V súčasnosti predstavujú jazykové výpožičky francúzskeho pôvodu oveľa väčšiu skupinu v lexike slovenčiny. Podľa SCS ide o vyše 3600 prvkov a materiálová báza O. Orgoňovej (2002, s. 40) obsahuje vyše 4200 prvkov. Galicizmy, tak ako aj iné prevzaté lexémy, dopĺňali, obohacovali a stimulovali našu slovnú zásobu v minulosti i dnes.

LITERATÚRA

Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008. ISBN 80-224-0378-4. (HSSJ)

Kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – SKLADANÁ, Jana – VALENTOVÁ, Iveta: Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch. Bratislava: Veda 2011. 204 s. ISBN 978-80-224-1217-9.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina v dejinách kontaktov neslovanských jazykov. In: Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: ALFA 1987, s. 203 – 213.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského 2009. 344 s. ISBN 978-80-223-2526-4.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X. (KSSJ)

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.

MAJTÁN, Milan: Neznámy bernolákovský autor prekladu didakticko-pedagogického spisu *Deťinná spratoveň*. In: Slovenské učené tovarišstvo 1792 – 1992. Red. M. Petráš. Trnava: Západoslovenské múzeum 1993, s. 56 – 59. ISBN 80-85556-03-0.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Galicizmy v slovenčine. Bratislava: Stimul 1998. 125 s. ISBN 80-85697-64-5.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Slovensko-francúzske jazykové vzťahy. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 137 s. ISBN 80-223-1799-3.

Slovník cudzích slov. Akademický. Preložili: J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná, Ľ. Balázová, J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. ISBN 80-10-00381-6. (SCS)

Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda: 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8. (SSN)

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda 2006. 1334 s. ISBN 80-224-0932-4. (SSSJ)

ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1981. 316 s. – Časť druhá. Úvod – Komentáre. Bratislava: Veda 1978. 192 s.

Skratky prameňov

BH – BARTOLOMEIDES, Ladislaw: Kratičká hystorye přirozenj k pomocy a k dobrému gak učitelů, tak y mládeže sskolské sepsaná, ano y k rozssjřenj lepssj a k Bohu wedaucy známosti tohoto swěta wůbec. Budín, K. Landerer 1798. 63, 1 s.

DS – PRINCE de BEAUMONT, Marie: Děťinná spratoweň aneb Rozmluwi medzi múdru dworskomistriňu i dámami zácneho urodzeňá geg wichowaňú poručeními. 1795. 397 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 404.

KS – (Kamaldulský slovník). Syllabus dictionarij Latino-Slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi et pronunciandi nonnullas voces in Orthographo Slavonico Idiomate, quod exemplis deducitur. 1763. 948 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 64.

PD – PROCOPIUS, J.: Dictionarium slavico-latinum. 18. stor. 605 s.; Vocabularium latino-slavonicum. 18. stor. 207 s. Rkp. v OszK v Budapešti, sign. Fol. Boch. Slav 6/I., 6/II.

KS

DISKUSIE

Projekt EuroGeoNames a jedna poznámka k výslovnosti slovenských geografických názvov

IMRICH HORŇANSKÝ

1. Úvod

Rozvoj aktivít v posledných dvoch dekádach dvadsiateho storočia na medzinárodnej úrovni v oblasti štandardizácie geografických názvov možno charakterizovať okrem iného aj kooperáciou na úrovni definovania štruktúry národných názvoslovných zoznamov – gazetírov. Samotná realizácia tvorby národných zoznamov podľa dohodnutých štandardov v jednotlivých krajinách ostala v kompetencii národných názvoslovných autorít a v zásade bola závislá najmä od rozpočtovej a personálnej pripravenosti každej krajiny.

Medzinárodná spolupráca v tej istej oblasti sa na začiatku dvadsiateho prvého storočia presunula do oblasti reálnej spolupráce na medzinárodných projektoch. Jedným zo sľubne začatých projektov v súčasnosti, a to ako ťažiskový projekt v oblasti názvoslovia, je projekt EuroGeoNames. EuroGeoNames (ďalej EGN) je projekt rozvíjajúci infraštruktúru európskych geografických názvov a s tým spojené služby. Projekt EGN sa kreoval vo väzbe na program eContentplus Európskeho spoločenstva, ktorý je ťažiskovým projektom v skupine programov EuroSpec. EuroSpec je program EuroGeographicsu, ktorého úlohou je pripravovať, ovplyvňovať a prispievať k implementácii projektu INSPIRE z perspektívy členov EuroGeographicsu (Spoločenstva národných geodeticko-kartografických a katastrálnych autorít krajín Európy). Program EuroSpec má plniť svoje funkcie synergicky spolu s ďalšími súbežnými projektmi EuroGeographicsu (Horňanský, 2008, s. 130 – 131)

2. Podstata projektu EuroGeoNames

Projekt EGN zahŕňa interoperačné internetové služby, ktoré umožnia prepojenie a poskytnú prístup k úradným multilingválnym bázam údajov

o geografických názvoch, ktoré sa spravujú na národných úrovniach v krajinách Európy. Predpokladá sa, že bázy údajov o geografických názvoch na národných úrovniach budú trvalo aktualizovať národné názvoslovné authority, resp. správcovia báz údajov. Cieľom projektu EGN je agregovať bázy údajov európskych krajín prepojením ich národných báz údajov do spoločnej infraštruktúry EGN. Aplikácia Web GIS umožní vyhľadávanie prostredníctvom všetkých úradných európskych jazykov vrátane menštinových jazykov.

Prvým krokom v rámci spracovania projektu EGN bolo spracovanie prehľadu o disponibilných bázach údajov o európskych geografických názvoch. Jeho cieľom bolo získať dobré vedomosti o existencii, kvalite, prístupnosti a zodpovednosti za tvorbu a aktualizáciu v oblasti národných báz údajov o geografických názvoch v jednotlivých krajinách Európy. Výsledné zistenie dalo obraz o veľmi rôznorodom stave spracovania a spravovania predmetných báz údajov v jednotlivých európskych krajinách. V mnohých krajinách Európskej únie (EÚ) sú už spracované bázy údajov geografických názvov. Tieto bázy údajov sa väčšinou používajú na tvorbu kartografických produktov. V niektorých prípadoch však varirujú kategórie geografických názvov zahrnuté do báz údajov, čiže sú použité rozmanité údajové modely, s čím je spojená vzájomná nekompatibilita týchto báz údajov. V niektorých krajinách sa spracovali separátne bázy údajov pre jednotlivé druhy geografických objektov, v iných boli vyhotovené integrované bázy údajov. V jednotlivých krajinách EÚ je veľmi rozmanitým spôsobom rozdelená administratívna zodpovednosť za špecifické kategórie geografických názvov (štatistické úrady, mapovacie authority, katastrálne authority, orgány rezortu ministerstva vnútra, obecné úrady, regionálne úrady). Niektoré bázy údajov boli vytvorené na plnenie lingvistických cieľov (zvýraznená funkcia ochrany kultúrneho dedičstva) a nezohľadňujú potrebu uspokojovania kartografických potrieb. Nie všetky súpisy geografických názvov s ich atribútmi sú k dispozícii aj v digitálnej podobe. Mnohé z nich sú publikované iba ako jednoduché analógové súpisy. Vybrané toponymické atribúty geografických názvov (napr. súradnice geografických objektov, výslovnosť názvu) sú v niektorých prípadoch iba ťažko dostupné alebo nie sú vôbec disponibilné.

Táto rôznorodá situácia vznikla aj v dôsledku diferencovaných administratívnych zodpovedností na úseku geografických názvov v jednotlivých

krajinách Európy. Takto spracované bázy údajov neumožňujú bez ďalšej úpravy vzájomne prepojiť bázy údajov pre potreby používateľa zaujímajúceho sa o celoeurópsky kontext. Ďalšia príčina tohto neuspokojivého stavu usporiadania názvov geografických objektov v jednotlivých národných bázach údajov bola tá, že tieto bázy údajov v minulosti nedostatočne rešpektovali špecifiká jednotlivých jazykov európskych krajín (napr. existenciu diakritických znamienok) a že do modelov jednotlivých báz údajov neboli dostatočne zakomponované kultúrna diverzita a multilingválne aspekty geografických názvov.

V skratke možno povedať, že projekt EGN bol navrhnutý v snahe zefektívniť jasné a konzistentné používanie geografických názvov a prínosy s tým spojené. S týmto cieľom sa navrhla európska infraštruktúra pre bázy údajov geografických názvov integrujúca distribuovanú multilingválnu údajovú sieť geografických názvov, služieb a štandardov. Infraštruktúra s názvom EuroGeoNames má v európskom ekonomickom priestore zodpovedať potrebám rozhodovacieho konania v plánovaní, manažérstve, oceňovaní, monitorovaní, spravodajstve, ochrane kultúrneho dedičstva a vedy a výskumu. Po svojom plánovanom dobudovaní má EGN poskytovať distribuované multilingválne internetové služby prepojením na oficiálne zdroje geografických názvov v Európe.

Ciele projektu EGN sa dosiahnu týmito krokmi:

- službami umožňujúcimi prístup k národným bázam údajov o geografických názvoch a umožňujúcimi robiť výber geografických názvov, určovať súradnice geografických objektov, ktoré sú reprezentované názvami, a dávať do vzájomnej korelácie geografický názov s príslušným pomenovaným geografickým objektom,

- službami, ktoré poskytnú vizualizáciu geografického názvu s jeho geometrickým kontextom, ako aj s priestorovo vzťahnutým geografickým objektom,

- údajovým modelom poskytnutým tým krajinám, ktoré ešte nevyvinuli a neimplementovali svoje vlastné modely, v ktorom majú byť geografické názvy integrované,

- systémom na integráciu endoným a exoným – vžitých názvov (pozri STN 73 0401-2, s. 52) a tým spôsobom prekonaním vojnovej minulosti, ktorá sa bolestne dotýkala nášho kontinentu,

– poskytovaním multilingválneho prístupu používateľov k údajom o geografických názvoch prostredníctvom internetu tak, aby prístup bol rovnocenný pre každý z jazykov používaných v európskych krajinách.

Infraštruktúra EGN je kreovaná pod záštitou spoločenstva EuroGeographics, a to integráciou národných údajových zdrojov členov EuroGeographicsu a tiež iných relevantných organizácií. Túto infraštruktúru budú aktualizovať konzistentnou cestou na základe zdrojových úrovni zodpovedné vlastnícke, resp. správcovské inštitúcie.

Ťažiskovým výstupom projektu EGN je zadefinovanie údajového modelu geografického názvu. Aj keď práce na projekte ešte nepostúpili do svojho záverečného štádia, už dnes možno predpovedať, zhruba s akými špecifikáciami údajového modelu sa kalkuluje. Z nich vyberáme:

– úvodné údaje: kód jazyka, v ktorom je geografický názov prezentovaný (podľa normy ISO 639), kód krajiny (podľa normy ISO 3166), kód abecedy,

– údaje o gazetíre ako o zdroji geografických názvov: názov gazetíra podľa normy ISO 19112, opis druhového rozsahu geografických názvov obsiahnutých v gazetíre, názov inštitúcie zodpovednej za geografické názvy a ich atribúty obsiahnuté v gazetíre a za ich aktualizáciu, opis územia pokrytého gazetírom, názov súradnicového referenčného systému použitého v gazetíre na lokalizáciu geografického objektu,

– geografický názov: geografický identifikátor – reťazec symbolov pozostávajúci z geografického názvu a unikátneho kódu, geografický rozsah pokrytý zodpovedajúcim geografickým objektom v podobe súboru viacerých menších geografických objektov alebo ako uzavretý hraničný polygón, dátum tvorby/standardizácie tejto podoby geografického názvu, lokalizácia v podobe súradníc bodu opisujúceho umiestenie geografického objektu, správca v podobe názvu inštitúcie zodpovednej za definovanie atribútov geografického názvu, štartovací dátum „života“ geografického názvu podľa normy ISO 8601, dátum konca „života“ geografického názvu podľa normy ISO 8601, výslovnosť geografického názvu vzťahujúca sa na audiozáznam, záznam výslovnosti geografického názvu podľa abecedy IPA, dátum poslednej aktualizácie niektorého atribútu geografického názvu podľa normy ISO 8601, zdrojový údaj o pôvode gazetíra (geografického názvu),

– druh geografického objektu vzťahujúci sa na definíciu v katalógu druhov objektov,

- komplexná geometria ako najdetailnejšia geometria (ak budú k dispozícii viaceré geometrie) na určenie pozície geografického objektu,
- typ geografického názvu: geografický názov, štatút geografického názvu, t. j. úradný/štandardizovaný alebo neúradný/neštandardizovaný, národný identifikačný kód geografického objektu alebo názvu, gramatický rod názvu, gramatické číslo geografického názvu, a to aj pri endonymách, aj pri exonymách.

Jeden z atribútov, ktorý v súčasnosti v slovenských toponymických zoznamoch ešte chýba a ktorý bude treba v budúcnosti systematicky dopĺňať, ak sa chce aj Slovenská republika plnohodnotne zapojiť do projektu EGN, je práve výslovnosť geografických názvov (v podobe audiozáznamu a aj v podobe záznamu výslovnosti podľa abecedy IPA – International Phonetic Alphabet; pozri Horňanský, 2008, s. 130 – 133).

3. K výslovnosti slovenských geografických názvov

S vedomím perspektívnej úlohy, že k súčasným názvoslovným toponymickým zoznamom bude potrebné spracovať a pripojiť výslovnosť geografických názvov (v podobe audiozáznamu a aj v podobe záznamu výslovnosti podľa abecedy IPA), sme sa, zatiaľ nie systematicky, začali zaoberať otázkou výslovnosti slovenskej toponymickej slovnej zásoby. Závaznou kodifikačnou príručkou pre zvukovú rovinu spisovnej slovenčiny sú v zmysle Opatrenia Ministerstva kultúry Slovenskej republiky z 8. apríla 2008 č. MK 1501/2008-10/5088 o vyhlásení kodifikovanej podoby štátneho jazyka podľa zákona NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov *Pravidlá slovenskej výslovnosti* od Á. Kráľa (3. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1996). V tomto slovníku nás zaujala výslovnosť prídavného mena *segedínsky* (zrejme gastronomického produktu) v podobe [segedínski], ktoré predpokladá výslovnosť slovenského exonyma – vžitého názvu *Segedin* (mesto v juhovýchodnom Maďarsku, maďarské endonymum *Szeged*) v podobe [segedín], t. j. tvrdé *d* (Kráľ, 1996, s. 497). Nazdávame sa, že niet dôvodu, aby slovenská spisovná neutrálna výslovnosť (teda nie nárečová) slovenského exonyma – geografického názvu *Segedin* s príponou miesta *-in* bola iná ako výslovnosť veľkej skupiny štandardizovaných slovenských geografických názvov z územia Slovenska, napr. *Badín* (obec v okrese Banská Bystrica), *Dolný Badín* (obec v okrese Krupina), *Horný Badín* (obec v okrese Krupina),

Beňadín (vodný tok v Lúkach v okrese Púchov), *Beňadín* (samota v Lysej pod Makytou v okrese Púchov), *Budín* (vrch v Nižnej v okrese Trstená), *Budín* (vrch v Krásne nad Kysucou v okrese Čadca), *Budín* (samota v Dolných Otrokovciach v okrese Hlohovec), *Budín* (lúka v Šalkovej v okrese Banská Bystrica), *Budínske* (pole v Debradi v okrese Košice okolie), *Hardín* (les aj pasienok a vrch v Matiašovciach v okrese Kežmarok), *Hronďín* (pole v Žemberovciach v okrese Levice), *Koľadín* (pole v Českom Brezove v okrese Poltár), *Ozdín* (obec v okrese Poltár), *Rodín* (les v Paňovciach v okrese Košice okolie), *Sebedín* (dnes časť obce Sebedín-Bečov v okrese Banská Bystrica), *Svodín* (obec v okrese Nové Zámky). Spisovná výslovnosť záverečnej slabiky tejto skupiny názvov je [-ďín]. Pre veľký počet dokladov sme už neexcerpovali viacslovné geografické názvy typu *Badínsky potok*, *Pri badínskej ceste*, *Budínsky potok*, *Hardínsky potok*, *Ozdínsky mlyn*, *Bystrička pri Ozdine*, *Sebedínska stráň*, *Svodínsky hon* a pod., kde takisto niet nijakých pochybností o mäkkej výslovnosti slabiky *-dín*. V prospech mäkkej výslovnosti slovenského exonyma *Segedín* hovorí aj spisovná výslovnosť názvu samoty *Segedín* v Dechticiach v okrese Trnava (základná mapa SR 1 : 10 000 ML 35-31-19) a názvu kopca *Segedínske polia* v Dubníku v okrese Nové Zámky (základná mapa SR 1 : 10 000 ML 45-42-09). Najstarší záznam grafickej podoby názvu samoty *Segedín* v Dechticiach na katastrálnej mape z roka 1898 má podobu *Szegedin* (mapový list 1: 2880 Z stápec XV 17 bf). Ani v týchto prípadoch niet dôvodu, aby výslovnosť slabiky *-dín* v geografickom názve objektu ležiaceho na území Slovenska (rozumej v endonyme) nebola identická s výslovnosťou tej istej slabiky v slovenskom exonyme. Názov *Szeged* je podľa L. Kissa (1988, s. 539, 2. diel) výsledkom maďarského pomenovacieho procesu, a to z osobného mena alebo alternatívne z maďarského apelatíva vo význame *kút, roh* s využitím prípony *-d*. Podľa I. Lutterera, L. Kropáčka a V. Huňáčka (1976, s. 255) je názov *Szeged* odvodený z maďarského apelatíva *sziget* vo význame „ostrov, sihoť“. Maďarské apelatívum *sziget* môže byť prevzatím slovenského apelatíva *sigot'*, dnes *sihoť*. Latinská vžitá podoba názvu je *Segedinum* alebo *Partiscum*, nemecská *Szegedin* alebo *Segedin*, srbská *Segedin*, chorvátska *Segedin*, rumunská *Seghedin*, česká *Segedin*, talianska *Seghedino*, turecká *Segedin*. Samotný pôvod názvu, jeho etymológia, nie sú relevantné pri rozhodovaní o výslovnosti slovenského exonyma. Tejto výslovnostnej zásade (rozumej mäkkej

výslovnosti slabiky *-dín* [-d'ín]) sa podriadiť aj výslovnosť iných slovenských exoným *Budín* [bud'ín] (dnes časť mesta Budapešť na západnom brehu Dunaja), *Varaždín* [varažd'ín] (mesto v Chorvátsku) alebo historických slovenských exoným *Veľký Varadín* [varaďín] (mesto *Oradea*) v Rumunsku a *Pešťbudín* [pešťbud'ín]. Podobne sa vo výslovnosti správajú aj slovenské toponymá so zakončením na *-tín*, napr. *Cetín*, *Čertín*, *Chotín*, *Kojatín*, *Lubotín*, *Petín*, *Ploštín*, *Salatín*, *Šaštín*, *Trstín* a mnoho ďalších, a *-nín*, napr. *Cunín*, *Kamenín*, *Manín*, *Moldovenín*, *Remenín*, *Unín*, ale aj slovenské exonymá, ako napr. *Štetín*, kde niet pochybností o ich spisovnej mäkkej výslovnosti záverečnej slabiky v podobe [-t'ín] alebo [-ňín].

4. Záver

4.1. K projektu EuroGeoNames

Prvý kontakt s geoinformáciou býva veľmi často prostredníctvom názvu geografického objektu; tento objekt sa snaží používateľ lokalizovať na mape alebo na inom geopriestorovom produkte. Geografické názvy sa hodnotia ako hlavný vyhľadávací prvok (aj keď nie jediný) v rámci geografických informačných systémov a vyhľadávací element pre všetky geopriestorovo referencované informácie. Jasné a konzistentné používanie geografických názvov je dôležité nielen na kartografické a topografické ciele, ale aj na administratívne ciele v rámci Európskej komisie, ako aj v rámci jednotlivých krajín Európskej únie. Takéto používanie geografických názvov je dôležité pre ekonomiku, pre poštové služby, telekomunikácie, zdravotníctvo, na riadenie poisťovníctva, na riadenie záchranej služby, dopravu, turistiku, ako aj na pedagogické ciele a na používanie v médiách. Jasné a konzistentné používanie geografických názvov prispeje k lepšiemu porozumeniu zdedených geografických názvov v rámci širokej verejnosti, čím sa posilní miestne, regionálne a národné dedičstvo, ako aj pocit vlastnej identity. Súhrnne možno povedať, že výsledný produkt štandardizovaných geografických názvov prinesie ekonomický zisk všetkým procesom relevantným pre spoločnosť, ktoré určitým spôsobom zasahujú do sféry geografických názvov.

Predpokladá sa, že projekt EuroGeoNames ponúkne takú službu súvisiacu s geografickými názvami, ktorá bude pokrývať celý kontinent Európy a ktorá na základe národných distribuovaných báz údajov dovoľí každému európskemu občanovi v jeho vlastnom jazyku získať informácie o geografickom názve, o geografickom objekte, na ktorý sa názov vzťahuje, a o ich

atribútoch. Európa má mnoho rozmanitých jazykových komunit a každá z nich bude chcieť mať prístup k takejto sieti geografických názvov vo svojom jazyku. Tieto jazykové komunity môžu mať aj špecifické požiadavky na výsledky hľadania. Výsledné riešenie prekoná prekážky spojené s rozličnými písmenami a diakritickými znamienkami rozmanitých európskych jazykov a dokonca i s rozmanitými abecedami.

4. 2. K výslovnosti

Na základe záverov, ktoré ponúka projekt EGN, možno konštatovať, že v priestore, kde slovenský jazyk má štatút štátneho jazyka, je potrebné rozpracovať oficiálnu výslovnosť propriálnej toponymickej slovnej zásoby. V cieľovom horizonte možno rátať so 130 000 štandardizovanými slovenskými endonymickými toponymami (názvami geografických objektov ležiacimi na území Slovenska) a s približne 10 000 slovenskými exonymami – vžitými názvami.

Pri ďalšom opakovanom vydaní Pravidiel slovenskej výslovnosti (Kráľ, 1996) by bolo vhodné upraviť výslovnosť slovenského adjektíva *segedínsky* (gastronomického termínu) do podoby [seged'ínski] a zároveň pridať do slovníka výslovnosť slovenského exonyma *Segedin* v podobe [seged'in].

LITERATÚRA

HORŇANSKÝ, Imrich: Druhý významný projekt štandardizácie geografického názvoslovia realizovaný. In: Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 2, s. 78 – 83.

HORŇANSKÝ, Imrich: Projekt EuroGeoNames rozbehnutý. In: Geodetický a kartografický obzor. Praha 2008, roč. 54/96, č. 7, s. 130 – 133.

KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. L – Zs. 2. díel. Budapest: Akadémiai Kiadó. 4. rozšírené vyd. 1988. 822 s.

KRÁĽ, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1996.

LUTTERER, Ivan – KROPÁČEK, Luboš – HUŇÁČEK, Václav: Původ zeměpisných jmen. Praha: Mladá fronta 1976. 301 s.

STN 73 0401-2 Terminológia v geodézii a kartografii. Časť 2: Terminológia katastra nehnuteľností, mapovania a fotogrametrie. Bratislava: Slovenský ústav technickej normalizácie 2009. 95 s.

www.eurogeonames.com

www.eurogeographics.org

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (32)

RUDOLF KRAJČOVIČ

Fubica, f., topon. apel. na vzhľad príjemný, pôvabný nejaký prírodný útvar, rieka, les, úbočie a pod., od koreňa *lub-* v adj. *ľúby* milý, pôvabný; p. hes. *ľúby*. – *Lubicha* 1251, *Leybitz* 1271, *Lubica* 1808, *Lubica* 1920, dnes *Lubica*, obv. Kežmarok, názov podľa názvu potoka *Lubica* (*fluvium Lubicha* 1251, Šm.Vd. 278), od koreňa *ľúb-* v adj. *ľúby* (o vodnom toku) miestami pokojný, príjemne žblnkajúci, pretekajúci pôvabným vysokohorským okolím (s n. v. 620 – 1226 m) a pod., no názov založenej obce mohol byť motivovaný pôvabným vysokohorským okolím tak ako názov potoka, ktorý okolím preteká; v sloven. prostredí sa názov obce zaužíval už v stredoveku v pôvodnej podobe *Lubica*.

Historický názov z r. 1271 v prepise *Leibitz* vznikol v prostredí v pol. 13. stor. prisídlených nem. kolonistov po odchode tatárskych posádok zo sloven. ustáleného názvu *Lubica*.

lubina, f. listnatý les so stromovým porastom vhodným na získanie luba, kôry, lyka na výrobu úžitkových predmetov, od apel. *lub* hromad. príp. *-ina* (ako v slovách *bučina*, *dubina*), v sloven. náreč. známe apel. *lubina* (Kál.) vo význame „lesný porast vhodný na získanie luba, kôry, lyka na zhotovovanie košíkov, drevených obrúb a pod.“ (k názvu porov. čes. názov *Lubina*, poľ. *Lubno* a i.); p. heslá *lub*, *lubeník*. – *Lubina* 1392, *Lubina* 1773, *Lubina* 1808, *Lubina* 1920, *Lubina* 1927, dnes *Lubina*, obv. Nové Mesto nad Váhom, názov motivovaný plochou porastenou lesom so stromami vhodnými na získanie luba, kôry, prípad. lyka; výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že obyvatelia sa v minulosti okrem poľnohospodárstva venovali remeslám vrátane pleteniu lubových košov (VSO II.)

lubovec, m. priestor porastený stromami s úžitkovou kôrou, lykom pod kôrou alebo drevom vhodným na výrobu jemného dechtu pálením (od apel. *lub* kôra, lyko pod kôrou stromu; viac v hes. *lub*) príponou priestoru *-ovec* (ako v názvoch *Hlohovec*, *Tisovec*). – *Lubouch* 1334, *Lybolch* 1427, *Lubowecz* 1773, *Lubowec* 1808, *Lubovec* 1920, dnes *Lubovec*; názov podľa hája s drevinou s úžitkovou kôrou, lykom pod kôrou alebo drevín vhodných na výrobu smoly či jemného dechtu; výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že jej obyvatelia okrem poľnohospodárstva sa v minulosti venovali výrobe dreveného uhlia pálením a že v stredoveku pálením dreva vyrábali smolu, svedectvo podáva hist. názov obecnej miestnej časti *Pekelník* (*Poculnyk* 1335), dnes *Ruské Pekľany*, hist. názov od hist. apel. *peklo* s významom „smola“ (porov. stčes. *pkelný* pekelný, ale *pkelník* kto vyrába smolu, Mch.; viac v heslách *peklo*, *smola*) čin. príp. *-ník* (ako v slove *robotník*) alebo príp. miesta *-ník/-ník* (ako v slovách *trávník*, *chodník*), čiže *pekelník* kto vyrába smolu, prípad. miesto, kde sa vyrába smola, decht; z názvov *Lubovec* a *Lubovec* sa zaužíval najnovšie upravený názov *Lubovec*.

V hesle sa dáva prednosť výkladu od koreňa *lub-* pred koreňom *lub-* najmä vzhľadom na hist. názov obecnej miestnej časti *Pekelník*, t. j. miesta, kde sa z luba, kôry stromov vyrábala decht i smola; napokon dôležitá bola aj tvorba názvu príp. *-ovec*, ktorou sa často tvorili v sloven. prostredí názvy od lesného alebo iného dreveného porastu (porov. názvy *Hlohovec*, *Tisovec*, *Dubovec* a i.).

ľúby, -a, -e, adj. príjemný, milý, v sloven. adj. *ľúby* milý, drahý, podobne i v nárečí má expresívny charakter; hist. v podobe *ľúby* je doložený v 18. stor. HSSJ II. (porov. aj stčes. *ľúbý*, čes. *libý*, poľ. *luby* atď.); p. hes. *lubica*.

ľúč, m. prúd svetla, žiarenie zo slnečného zdroja, prenes. záblesk, odraz svetelného lúča od hladiny vody; v sloven. *ľúč*, lúče, slnečné lúče a i., v náreč. *ľúč* má aj význam „záblesk“, Kál. (stčes. *lúč*, *olúčiti* osvetliť, objasniť, čes. *louč*, poľ. *luczywa* lúč, srb., chorv. *luč* i *luča* atď.). – *Luche* 1295, *Kyslwhche* 1498, *Kis-Lúčse* 1808, *Malá Lúč* 1927. – *Luche* 1248, *Lokluchey* 1268, *Naglwche* 1447, *Nagy-Lúčse* 1808, *Veľká Lúč*, *Nagy-Lúcs* 1927, *Veľká Lúč* 1948, dnes *Malá Lúč* a *Veľká Lúč* sú časťou obce *Lúč na Ostrove*, obv. Dunajská Streda; názov pôv. obce *Lúče* motivovaný na diaľku viditeľnými zábleskmi na povrchu bahnistých plôch, na hladinách močiarov, menších jazier a pod. spôsobenými slnečným ožarovaním; výklad názvu potvrdzuje

ráz nížinného chotára (s n. v. 118 – 121 m) miestami s plochami piesku a štrku, s rašeliniskom, dnes vedie ním kanál, ktorý odvádza vodu po dažďoch a záplavách (VSO II.); výklad potvrdzuje aj maďar. názov obecnej miestnej časti Fenešár, od maďar. apel. *feny* svetlo, lesk, *fenyés* žiariaci svetlom, leskom a *sár* (šár) blato, vo voľnom preklade blatistý terén v čase ožarovania slnkom žiariaci svetlom, miestami zábleskami; napokon výklad má oporu aj v zázname z r. 1268 *Lokluchey*, od apel. *lok* bahnisko a *lúč* v tvare men. adj. *lúčev* (v zázname s maďar. adj. príp. -y či -i), čiže žiariace bahnisko po osvetlení slnečnými lúčami; p. hes. *lok*; obec sa v stredoveku rozčlenila na viaceré osady, z ktorých sa zachovali obce *Malá Lúč* a *Veľká Lúč*, dnes časti obce *Lúč na Ostrove*; nový názov *Lúč na Ostrove* sa v sloven. prostredí zaužíval ako názov mužského rodu.

lučatín, m., **lučetín**, m., topon. apel. plocha vody, blatistého kalu, prípad. drobného piesku, lesklá plocha na povrchu v čase slnečného ožarovania; apel. možno chápať ako zložené z apel. *lúč* slnečný lúč, slnečné žiarenie a hist. apel. *tin*, *tina* blato, zakalená voda (apel. *tina* známe v stčest., uvádza Mch. 639, nie je v slovníku MSČS, v srb., chorv. *tinja* kal, bahno; viac v hes. *tina*, *tin*). – *Luchatheu* 1424, *Lwchathyn* 1520, *Luchetyn* 1536, *Lucsatin* 1773, *Lučatín* 1920, dnes *Lučatín*, obv. Banská Bystrica; názov motivovaný hladinou vody, riedkeho blata, drobného piesku s lesklým povrchom pôsobením slnečných lúčov; najstarší záznam *Luchatheu* (1424), ak nejde o chybu pisára, v prepise možno čítať *Lučetó* a vyložiť ako názov zložený zo sloven. *lúč-* a maďar. apel. *tó* jazero; priehlbiny s neslanou vodou rybári v stredoveku využívali na chov rýb odchytených v blízkych riekach; z dejín obce je známe, že v pôvodnej usadlosti mali príbytky slobodné rodiny rybárov (VSO II.), to zvyšuje realnosť výkladu názvu; z hist. názvov *Lučetó*, *Lučatín*, *Lučatín* sa už v stredoveku ustálil názov v podobe *Lučatín*.

Názov obce *Lučatín* či *Lučetín* z jazykového hľadiska nie je celkom priehľadný, preto je potrebné ďalej ho skúmať.

lúčen, -a, -o, hist. men. adj. niečo ožarované slnečnými lúčmi a tým súčasne zvyšovanie teploty ovzdušia, čoho dôsledkom býva strata vzhľadnosti rastlín, pôdy a pod. (psl. *Lučьнь*, z neho srb., chorv. *lučan* v *lučnica* druh svietidla, Skok II. 323); p. hes. *lúčenec*.

lúčenec, m., topon. apel. priestor dlhší čas ožarovaný slnkom s dôsledkom zvýšenej teploty a následne vysychajúcej pôdy, od men. adj. *lúčen* apel.

príp. *-ec* ako v slove *zlepenec*; k názvu porov. názvy *Studenec*, *Pravenec*); p. heslá *lúč*, *lúčen*. – *Losunc* 1262, *Lusunch* 1277, *Lucženecz* 1773, *Lučenec* 1808, dnes *Lučenec*, okresné mesto; najstaršie doklady vznikli vplyvom stmaďar. zo sloven. *Lúčenec* (zmenou *č* na *š*, vyrovnaním slabík *lu-še-* na *lo-šo-* a skrátením konc. *-ec* na *-c*), výsledkom bola podoba názvu *Losonc* (*Lošonc*), ktorá sa v maďar. zachovala dodnes; pôv. sloven. názov *Lúčenec* motivovala často pôsobením slnečných lúčov vysychajúca pôda v bezprostrednom okolí i v okolí vzdialenom od založenej obce, neskôr mesta; výklad potvrdzuje najmä názov mestskej časti *Tuhár* (*Tugar* 1477, VSO II. 198), ktorý vznikol od koreňa *tug-*, dnes *tuh-* v slove *tuhnúť* tvrdnúť (viac v heslách *tuhár*, *tuhnúť*), čiže motiváciou názvu bola stvrdnutá, od slnečného žiarenia vyschnutá zem v okolí založenej obce, výklad potvrdzuje aj skutočnosť, že názov *Lučenec* sa radí do systému okolitých názvov s blízkym obsahom lexikálneho základu, ide o názvy *Praha*, *Tuhár*, *Suché Brezno*, *Sušany* a i. (p. heslá *prahnúť*, *tuhnúť*, *suchý*, *Sušane*); napokon výklad má oporu v zistení geografov, že okolie mesta *Lučenec* patrí do teplej oblasti so suchými stranami (VSO II.); pôvodný názov *Lúčenec* dnes *Lučenec* sa ustálil už v stredoveku.

Názov sa vykladá aj od apel. *lúka* (p. St. SJ II. 276, novšie ZJČS 187); v hesle sa dáva prednosť výkladu od *lúč*, *lúčen* vo význame „priestor dlhšiu dobu ožarovaný slnkom s dôsledkom vysychania pôdy“ vzhľadom na fakt, že názov sa radí do systému názvov rovnako motivovaných (*Praha*, *Tuhár*, *Suché Brezno*, *Sušany*), a na geografické údaje, že okolie mesta *Lučenec* je súčasťou väčšej teplej a suchej oblasti.

Lúčina, f. plocha porastená trávou, *lúka* (od apel. *lúka* príp. priestoru *-ina* ako v slovách *dolina*, *rovina*), v sloven. *lúčina* *lúka* (podobne v stčest. *lučina* *lúka* uvádza Mch. 341; p. heslá, *lúčka*, *lúčny*, *lúka*. – *Lutzina* 1321, *Luchyna* 1347, *Lwchwa* 1398, *Luczivna* 1417, *Lucziwna* 1773, *Lučivna* 1808, dnes *Lučivná*, obv. Poprad; názov motivovaný plochou porastenou trávou vhodnou na pasenie dobytky, hlavne oviec; výklad potvrdzujú údaje z dejín obce, že obyvatelia v minulosti okrem povozníctva sa venovali chovu oviec a výrobe ovčieho syra (VSO II. 200); podľa hist. dokladov názov sa ďalej vyvíjal, záznam z r. 1398 *Lwchwa*, ktorý možno čítať ako *Lúčivá*, naznačuje, že v názve konc. *-ina* nahradila adj. príp. *-ivá* (ako v slovách *liečivá*, *ničivá*) a v 15. stor. k názvu *Lúčivá* pribudla ďalšia adj.

príp. *-ná* (porov. dokl. *Lucsivna* 1417); podobne sa vyvíjal poľ. názov *Łączewna* od *łączowa* (porov. *Łączówka*) ako od *królowa* apel. *królowna* (podrobne Koz.Bad.I.485, tu sa uvádzajú aj obsahom blízke názvy *Łączka* od *łączka* *lúčka* a i.).

Historické názvy *Lučina*, *Lučivná* (*Luchyna* 1347, *Lucsivna* 1417) možno vyložiť aj od apel. *lúčina* vo význame „horiace drevo namočené do smoly, fakľa“ (ako náreč. apel. uvádza SSJ II. 62) a od adj. *lučivná*, to od *lučivo* vo význame „triesky na zapalovanie ohňa alebo na udržiavanie mierneho ohňa pálením triesok (v sloven. *lučivo* horiace triesky na svietenie, v náreč. i na zakurovanie atď.); tento výklad má oporu v tom, že obyvatelia obce v minulosti okrem pasenia oviec sa venovali aj páleniu vápna; vcelku možno urobiť záver, že najstarší názov *Lúčina* motivovali rozsiahle lúky využívané na pasenie oviec, následnú zmenu názvu na *Lučivá*, *Lučivná* motivovala starosť o oheň využívaním triesok pri pálení vápenca; v stredoveku upravený názov *Lučivná* sa zachoval dodnes.

lučivný, -á, -é, hist. adj. utvorené od koreňa *lučiv-* v adj. *lučivý*, prípad. v apel. *lučivo*, adj. príp. *-ný* (ako v slovách *podivný*, *náprotivný*) s významom „majúci vzťah k lučivu, čiže k trieskam z dreva používaným na rozloženie ohňa, na udržiavanie mierneho ohňa a pod.“; p. heslá *lúč*, *lúčina*, *lučivo*.

lučivo, n. triesky na zakladanie ohňa, prípad. na udržiavanie nižšej miery horenia, v sloven. i fakľa čiže horiace drevo s koncom namočeným do smoly; p. heslá *lúč*, *lučivný*.

lúčka, f., zdrob. apel., **lúčky**, pl. menšia plocha porastená trávou (od apel. *lúka* zdrob. príp. *-ka* ako v slove *rúčka* od *ruka*), v sloven. *lúčka* i *lučička*, hist. doložené v 16. a 17. stor., HSSJ II; p. hes. *lúka*. – *Lucska* 1273, *Luczka* 1514, *Lucska*, *Luczka* 1773, *Lúcska* 1808, *Lúčka* 1920, dnes *Lúčka*, obv. Spišská Nová Ves. – *Luchka* 1323, *Luczka* 1773, *Lúčka* 1808, *Lúčka*, *Lúčky* 1920, dnes *Lúčka*, obv. Prešov. – *Luchka* 1393, *Luczka* 1598, *Lúčka* 1773, *Lietavská Lúčka* 1808, *Lietava Lúčka* 1920, dnes *Lietavská Lúčka*, obv. Žilina. – *Luchk* 1287, *Luczky* 1469, *Lučky* 1773, *Lúčky* 1808, dnes *Lúčky*, obv. Liptovský Mikuláš a i.; názvy motivované menšími trávnatými plochami v blízkosti založených obcí; využívanie lúk na chov oviec sa spomína iba v obci *Lúčky*, obv. Liptovský Mikuláš (VSO II.), pri iných obciach nazývaných *Lúčka* zrejme malé rozmery lúk neboli na pasenie väčších stád oviec,

príp. dobytka vhodné; hist. názvy v tvare sg. *Lúčka* i názov v tvare pl. *Lúčky* sa zachovali dodnes.

ludan, -a, -o, hist. men. adj. nastražený, priestor s ukrytými nástrahami, pascami, klepcami, s prikrytými jamami na chyťanie škodlivej zveri, vtáctva a pod. od koreňa *lud-* v slovese *lúdiť* vábiť, lákať s adj. príp. -an, prípad. v slovese *lúdiť sa* vo význame „prikrádať sa“; viac v hes. *lúdiť*. – *Ludan* 1242, *Ludano* 1327, *Dolne, Horne Ludanicze* 1773, *Ludanice* 1920, dnes *Ludanice*, obv. Topoľčany; názov motivovaný povinnosťou obyvateľov v službách panstva chyťat škodlivú zver, vlky, zdivené psy, líšky, škodlivé vtáctvo lákaním do pascí, do vlčích jám a pod.; reálnosť potvrdzuje hist. názov neďalekej obce *Obsolovce* (s dokl. *Poscolou* 1156, *Pazolay* 1290, *Obsolowcze* 1773), pôv. *Psolov, Psolovci*, čiže názov obyvateľov povinných loviť zdivočené psy alebo pripravovať psy na lovenie divej zveri a pod. (p. hes. *psolov*); historicky sa stredoveká obec charakterizuje ako obec kráľovských psovodov (VSO II.); napokon výklad má oporu aj v skutočnosti, že v chotári obce boli v minulosti vinohrady, ktoré obyvateľia obce boli iste povinní chrániť pred divou zverou, škodlivým vtáctvom a pod.; v 14. stor. sa obec členila na *Dolné Ludany* a *Horné Ludany*, no po spojení novšou úpravou topon. príp. -ice názov obce nadobudol dnešnú podobu *Ludanice*.

lúdiť, verb. lákať, vábiť pri chyťaní divej zveri, škodlivého vtáctva ako jednej z foriem ochrany hlavne vinohradov a sadov; v sloven. blízke aj *lúdiť sa* prikrádať sa, v náreč. *lúdiť* lákať, vábiť (stčes. *lúdiť* klamne vábiť, čes. *vylouditi* vylákať, poľ. *ludzić* lákať atď.); p. hes. *ludan*.

luh, m. les v močaristom alebo často zaplavovanom teréne, háj pri močiarri alebo pri vodnom toku, mokrastý priestor porastený vlhkomilnými stromami, v sloven. apel. *luh* doložené v 17. stor., HSSJ II. (psl. *логъ*, stčes. *luh* háj, les, poľ. *lag* mokrastá lúčna plocha, nížina, ukr. *luh* lúka, podobne rus. *lug* lúka atď.); p. hes. *Lužane*.

lúka, f., **lúky**, pl. väčšia trávnatá plocha obyčajne používaná ako pastvina, v sloven. apel. *lúka* hist. doložené v 15. stor. HSSJ II. (psl. *лѹка*, čes. *louka*, poľ. *łąka* atď.); p. hes. *lúčina*. – *Rethy* 1246, *Luka* 1263, *Rety* 1348, *Luka* 1773, *Lúka* 1808, *Lúka* 1920, dnes *Lúka*, obv. Nové Mesto nad Váhom. – *Kerekreth* 1427, *Mokra Lucca* 1468, *Mocra Lwka* 1557, *Mukra Luka alias Vizesret* 1582, *Mokra Luka* 1773, *Mokrú Lúka* 1808, *Mokrú Lúka* 1920, dnes

Mokrá Lúka, obv. Rožňava a i. – *Luky* 1475, *Luky Walachorum* 1598, *Luky* 1773, *Luky* 1808, *Lúky* 1920, dnes *Lúky*, obv. Púchov a i.; názvy podľa trávnatých plôch, lúk využívaných na pasenie dobytka, oviec a pod.; v stredoveku obce mali aj maďar. názvy v prepise *Kerkrét*, vo voľnom preklade lúka v podobe kruhu alebo ohybu, ďalej *Rét*, t. j. *Lúka* a *Vizesrét*, čiže v preklade *Mokrá Lúka* (maďar. *vizes mokrý*, vlhký); v sloven. prostredí sa ustálili hist. názvy *Lúka*, *Lúky* a *Mokrá Lúka*.

lukavica, f., topon. apel. vodný tok v istých úsekoch nestály, raz so stúpavou hladinou, inokedy s klesajúcou hladinou, prípad. vylievajúc sa mení smer toku a pod., v ľudovom prostredí chápaný ako záľudný, nemilosrdný a pod.; p. hes. *lukavý*. *Lukauicha*, *altera Lukauicha* 1389, *Lwkocza* 1424, *Lukavicza* 1773, *Lukavica* 1808, *Lukavica* 1920, dnes *Lukavica*, obv. Zvolen; názov podľa názvu potoka *Lukavica* (*aquae Locoucha* 1296, Šm.Vd. 126). – *Lwkawycza* 1449, *Lukawicza* 1773, *Lukawica* 1808, *Lukavica* 1920, dnes *Lukavica*, obv. Bardejov; názov podľa potoka *Lukavica* (*Kyslocoycha* 1247, Šm.Vd. 232); názvy od koreňa *lukav-* v adj. *lukavý* záľudný, nestály, často sa vylievajúci (p. hes. *lukavý*), hydronym. príp. *-ica* ako v názvoch riek *Bystrica*, *Štiavnica*; výklad má oporu vo výskyte vodou vyrytých výmoľov a rýh v chotári obce Lukavica neďaleko Bardejova (VSO II.); hist. názvy obcí i potokov vo forme *Lukavica* sa zachovali dodnes.

lúkov, -a, -o, hist. men. adj. **lukov** vo výchsl. nárečí to, čo má vzťah k lúke, k trávnatému porastu (od apel. *lúka* príp. men. adj. *-ov*, *-ova*, *-ovo*), v sloven. dnes *lúčny* (podobne v češt. *loučný*, najbližšie poľ. *łąkowy* lúčny, Brück. 308 atď.); p. hes. *lúka*. – *Luko* 1264, *Lukua* 1355, *Luko*, *Lukuw* 1773, *Lukow* 1808, *Lukov* 1920, *Lukov nad Topľou* 1927, dnes *Lukov*, obv. Bardejov; názov motivovaný lúkou väčších rozmerov využívanou na pasenie hlavne oviec; výklad potvrdzuje skutočnosť, že sa obyvatelia v minulosti okrem práce v lesoch, výroby uhlia pálením venovali chovu oviec. – *Lwkowo* 1541, *Lukovno* 1773, *Luková*, *Lukovná* 1808, *Lukovo* 1920, *Lukové* 1927, dnes *Lukové*, obv. Zvolen; názov motivovaný väčšími trávnatými plochami, lúkami využívanými na pasenie oviec; výklad názvu potvrdzuje názov neďalekej obce *Veľká Lúka* (*Nogreth* 1281, t. j. *Veľká Lúka*, *Velkyluczky* 1401 a i.), v ktorej sa obyvatelia tradične venujú chovu dobytka a oviec (VSO II.); pôv. názov *Lukovo* neskôr nadobudol podobu *Luková* a s adj. príp. *-no*, *-ná* podobu *Lukovno*, *Lukovná*, no ustálila sa najnovšia úprava názvu *Luková*.

lúkovištia, n., pl., **lúkovišť'a**, n., pl. viaceré väčšie plochy porastené úžitkovou trávou, väčší priestor lúčneho porastu vhodného na pasenie (od koreňa *lukov-* v adj. *lúkový* lúčny príp. miesta *-ište*, pl. *-ištia*, v stredslov. náreč. *-išťa*); p. heslá *lúka*, *lúkov*. – *Lwkwystya* 1407, *Lwkwyschya alia Lwkwyschya* 1450, *Lukowisste* 1773, *Lukovistye* 1808, *Lukovište* 1920, *Lukovištia* 1927, dnes *Lukovištia*, obv. Rimavská Sobota; názov motivovaný viacerými lúkami v blízkom okolí založenej obce; obyvatelia obce sa v minulosti okrem poľnohospodárstva zaoberali chovom oviec (VSO II.), to potvrdzuje reálnosť výkladu názvu v hesle; pôvodná obec sa v stredoveku rozčlenila na dve obce (porov. záznam z r. 1450 *Lwkwyschya alia Lwkwisichya*), no neskôr sa spojili pod názvom v tvare pl. *Lukovištia*, ktorý sa zachoval dodnes.

Skratky

Literatúra: Brück. – BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza powszechna 1957.

HSSJ I. – VII. Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: VEDA 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry a nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Koz.Bad. I. – II. – Kozierowski, Stanislav: Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921 – 1922.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: ACADEMIA 1968.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978.

Skok I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971– 1974.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1965.

St.SJ II. – STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. II. 2. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004.

Šm.Vd. – ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Bratislava a Praha 1932.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: VEDA 1977 – 1978.

ZJČS – LUTTERER, Ivan, MAJTÁN, Milan, ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Praha: Mladá fronta 1982.

Skratky jazykov: čes. – český, chorv. – chorvátsky, maďar. – maďarský, maďarčina, náreč. – nárečie, nem. – nemecký, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, sloven. – slovenský,

slovenčina, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stčešt. – staročeština, stredslov. náreč. – stredoslovenské nárečie, ukr. – ukrajinský, výchslav. náreč. – východoslovenské nárečie.

Iné skratky: adj. – adjektívum, a i. – a iné, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, atď. – a tak ďalej, čes. – český, čin. – činnosť, dokl. – doklad, f. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, hromad. – hromadný, hydronym. – hydronymický, konc. – koncový, koncovka, m - meter, m. – maskulínium, maďar. – maďarský, men. adj. – menné adjektívum, n. – neutrum, náreč. – nárečový, nem. – nemecký, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, p. – pozri, pl. – plurál, pol. – polovica, poľ. – poľský, porov. – porovnaj, pôv. – pôvodný, pôvodne, príp. – prípona, prípad. – prípadne, r. – rok, sg. – singulár, sloven. – slovenský, stor. – storočie, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel. – toponymické apelatívum, forma apelatíva vyskytujúca sa len v miestnych názvoch, verb. – verbum, zdrob. – zdobený, zdobenina.

KS

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Cesta k slncu (2. časť)

LUBICA DVORNICKÁ

„Pošlime ho k slncu, aby prezvedel sa, prečo ono do poludnia naveky hore ide a vše väčšmi a väčšmi pripeká, od poludnia ale prečo kloní sa dolu a vše slabšie hreje?“ (Dobšinský, s. 352) Takto radili kráľovi, aby sa zbavil nechceného ženicha svojej dcéry. Ale ten s čistým srdcom doputoval až k samotnému slnku a slncova mať mu pomohla ako nejednému a nejednej pred ním. Azda pomôže aj nám.

Východ a západ slnka sa považovali za magický a posvätný úsek dňa. Podľa Encyklopédie ľudovej kultúry sa ešte začiatkom 19. storočia na Slovensku verilo, že zlé sily sa snažia východu slnka zabrániť, slnko ich však vždy premôže. Prejdime spolu so slnkom tú rozprávkovú dráhu od jeho východu až po západ, ako sa nám ukazuje v slovenských nárečiach. Našimi sprievodcami a pomocníkmi budú najmä Atlas slovenského jazyka 4 (otázky 37 – 40, ktoré skúmali, ako sa pomenúvala časť dňa pred východom slnka, časť dňa medzi západom slnka a večerom, ako sa vyjadruje, že slnko vychodí a zapadá), prvé dva zväzky Slovníka slovenských nárečí (SSN), naša nárečová kartotéka, ale po ceste sa k nám isto pridružia aj iní pamätníci. Na pomoc sme si najčastejšie priberali Historický slovník slovenského jazyka¹ (HSSJ).

Každé ráno sa slniečko narodí, nastáva *wychod slunka, narozeni* (HSSJ, 1763). Keď sa malému slniečku doma zívne a slniečkova mať ho ide vyprevadiť na jeho ďalšiu pravidelnú cestu po oblohe, otvoria dvere a vtedy

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0103/11 Slovník slovenských nárečí.

¹ Citované doklady z jednotlivých slovníkov a monografií uvádzame v publikovanej podobe, ostatné nárečové doklady sú uvedené vo vernej čitateľskej (zjednodušenej) fonetickej transkripcii, ktorá sa používa v Slovníku slovenských nárečí. V dokladoch z Historického slovníka slovenského jazyka ponechávame iba identifikačný časový údaj.

nastáva tá časť dňa, ktorú v spisovnom jazyku najčastejšie voláme *úsvit*. V nárečiach aj *úsvitie*, *svit*, *zásvit*, *svitanie*, *brieždenie*, *briezganie*, *rozvidnievanie*, *rozodnievanie*, *dovýchod*, *predvýchod*, *do dňa*, *nadodňom*, *predodňom/predednom*, *na zorách* vo svojich mnohých pravidelných aj nepravidelných fonetických variantoch, ktoré na tomto mieste nebudeme uvádzať. V tomto čase začalo *svitať*, *brieždiť sa*, *rozvidnievať sa*, *rozodnievať sa* atď. A vtedy už ľudia museli vstať, ba často ešte predtým za tmy, aby sa dostali na vzdialenú roľu, lebo *ket še brizgalo*, *už išli košic* (Sveržov pri Bardejove).

Potom slniečko urobí prvé krôčiky a zjaví sa na oblohe. Prakticky na celom území Slovenska slnko *vychádza* alebo *vychodí*, iba v rozličných fonetických obmenách, napr. slnko *vichodí*, *vichádza*, *vicháďa*, *vichojí* a tak ďalej (ASJ 4, ot. č. 39). *Volakedi sa robívalo od vichot slnka do zápat slnka* (Bojničky pri Hlohovci). Aj v Bučanoch pri Hlohovci sa táto zaujímavá väzba použila v texte súvisiacom so zvykoslovím: *za vichot slnka išli sa s tú slamu stromi ovazuvat*. Stretneme sa s ňou i v Turci, tam takisto pracovali *od vichot slnka* (Ležiachov pri Martine), podobne aj v HSSJ *pred wichod sluncom potry každeg krawe na wemgačku medwedim sadlem* (18. st.).

V knihe *Slovenské obyčaje, povery a čary* nájdeme krásny expresívny obraz *slnce vystrieklo spoza hory* (s. 39/895) prevzatý zo zbierky prísloví a porekadiel od Pavla Dobšínskeho. A v Brvništi pri Považskej Bystrici *slúnečko vizgúglo*. Tu si však nemôžeme byť istí, či sa to týkalo jeho vykuknutia pri východe alebo spoza oblakov, tak je to u Zátureckého, keď *slnce vyblesklo ráno spopod chmáry* (XIII/169). Personifikovanie slnka nám znovu pripomenuli slovesá *batoliť sa*, *vyskočiť a vstávať*. Kým je to slniečko malé a nevie poriadne chodiť, môže sa niekde aj dlhšie zdržať, napr. *w znamenych punočnych slunco dluhsse se batolj, temer osem dnj* (1760). Aj v *nedzeli ránečko vyskočelo slúnečko* (16. st.), teda vyšlo. Tí, čo vstávali *do slnca stáňa* (Vrbovce pri Rimavskej Sobote); *do slnka stávaňia* (Čelovce pri Modrom Kameni), nemohli porozumieť spachtošom a vyčítali im: „*Slnko je už dávno hore, a ti ešče fposteli!*“ (Chochoľná pri Trenčíne) V čase, keď *svitalo sunko* (Adamovce pri Trenčíne), bolo ešte slabé, neskôr, keď *uš slnéčko bolo nad horu* (Ružindol pri Trnave), začalo naberať na silu.

Napríklad v Prosnom pri Považskej Bystrici *slúnečko sviéci*; aj v Zborove nad Bystricou pri Kysuckom Novom Meste *ešče svietelo slunko*,

v Kútoch pri Skalici takisto *suňičko svietilo*. Keď *slnce bolo už vysoko* (Vígľaš pri Zvolene), lebo cez deň *suňiaško ide viššie a viššie* (Čičmany pri Žiline), tak v Málinci pri Lučenci *sonce hreje, soňičko hrejlo* stále silnejšie. V Bošáci pri Trenčíne konštatovanie *ale hreje* znamená, že slnko veľmi páli. V Košťanoch nad Turcom pri Martine vtedy vravia, že *slnce opiera*. Aj v zime má dosť sily a ľad z *oblaka otajeje, keď sa slonko pripravuje* (Dlhá Lúka pri Bardejove). V Čelovciach pri Modrom Kameni *na počtenu piekalo slňiečko*. Na poli ľudia niekedy pri dlhých horúčavách dúfali, že *hňeskáj ňebud'e tak sunko pěci, jako ščera pěklo* (Bošáca pri Trenčíne). Lebo ak *slunko pečie jag oheň* (Sačurov pri Vranove), tak naozaj veľmi páli. A v Revúcej *slnko praží*, u Zátureckého máme dôkaz, že *slnce pripeká* (XIII/170). V rovnakom význame na niektorých miestach západného Slovenska *slnko parí* (Lukáčovce pri Hlohovci), *sunéčko parí* (Bošáca pri Trenčíne). Vo Veľkom Lome pri Modrom Kameni *kot slnce pripekati začalo, krave sa iba popod lieske s'ahovale, po chlátku*. Ľudia si to nemohli vždy dovoliť, *začalo slunko pripaľovac, ta rucil gerog na brazdu a oral daľej* (Kľčov pri Levoči).

Videli sme, že cez deň slnko najviac *svieti, hreje, páli, pečie, pripeká, pripaľuje, praží, opiera, parí*, lebo napoludnie sa už stalo mužom v plnej sile. Veď *obeňňajšé sunko je najsilňejšé* (Chocholná pri Trenčíne). Ak len nie je zubaté, lebo *zubaté sunko* (Brodské pri Skalici) síce svieti, ale kto-vieako nehreje. Preto aj *zimné slnce má zuby, zimné slnce je zubaté*, ako sa dozvieme u Zátureckého (XIII/112), i v jeseni *svieti slnko, ale je zubaté* (XIII/72). Na jar je to rovnako, lebo aj *april'ovuo slnko je ešče zubatuo* (Muráň pri Revúcej). To však nie je všetko, čo slnko cez deň robí. Okruh sloviess, ktoré sme uviedli, súvisí so skutočným pôsobením slnka, so svetlom a teplom, ktoré nám prináša. Pri expresívnom vnímaní by sme mohli použiť takmer akékoľvek slovesá, personifikujúc tak slniečko. Mohlo robiť mnohé veci, ktoré robí človek – *pozerat', žmurkat', udriet', schovávat' sa, rozprávat'*, podľa najnovších vedeckých výskumov slnko dokonca spieva, často sa aj usmieva. A keď *na jār vistreľi ženi plátno na lúku, na biel'oviská, eš sa to slňiečko smálo* (Bziny pri Dolnom Kubíne). Radšej túto tému z rozsahových dôvodov obídme a pozrime sa na slnko za mrakmi.

Veľmi pekný a zaujímavý je okruh sloviess, ktorými sa vyjadruje presvitanie slnka pomedzi oblaky, jeho *vykuknutie, presvitnutie, zažiarenie, zjavenie sa, zasvitnutie*. Vyberte si, ktoré z nich sa vám bude najviac páčiť. Ak sa

počas celého dňa ani na chvíľu neukazuje, v Mošovciach pri Martine povedia, že *slnko celí deň ani len ňebľesne*. Cez oblaky prenikajúce slnečné lúče evokovali na strednom a východnom Slovensku predstavu brodenia: *Slnce brodí, azda sa ňejag len viťahá* (Tisovský Hámor pri Rimavskej Sobote); *Slonečko brodzi, ňebarz je vesele* (Dlhá Lúka pri Bardejove); *slnko brodí* (Brezno). Na južnej Orave sa tešili, *ved' vibehňeme po_ctraň, len čuo čikňe* (Dolná Lehota pri Dolnom Kubíne), a na Záhorí vedeli, že *jak sa trochu sunko oščerí, hned je teplejší* (Brodské pri Skalici). Aj v Strážach nad Myjavou sa *sunko už oščírá* a to je dobre. Posúďte ten smútok vo vete z Bošáce pri Trenčíne: *Hňeskáj aňi rás sunenko zem ňeobľiščilo* – teda neožiarilo, neosvietilo. Slniečko si nedá pokoj, a keď má dobrú vôľu, snaží sa mraky rozohnať, preraziť pomedzi ne aspoň jedným prútkom. Ak to ide ťažko, *slonko še vidzira* (Buffa: Zo severošarišskej frazeológie, 1994, s. 71).

Dráha, po ktorej postupuje slnečná energia, stáva sa viditeľnou práve pri presvitani pomedzi mraky. V HSSJ je krásny doklad o tom, *ako w leťe slnečné prameňe čili paprssleki na nás padagu* (1795). V Lukáčovciach pri Hlohovci *také lúče boli pospúšťané ze slnka*. Slnečné lúče sa prirovnávali k vlasom. Táto rozprávko-poetická predstava sa používala v bežnej reči, no je aj súčasťou pranostík. Či už v Šariši *slunko taki vlasi spuščelo fčera večar* – to na diždž ukazuje, či na Kysuciach *keč slonko vlasy opuščí, tag do trečeho dňa prši* (Turzovka pri Čadci).

Popoludní si ľudia vaveli: „*Ešte je večer d'el'äko, l'ebo slnko je ešte visoko*,“ a nielen v Kokave nad Rimavicou pri Rimavskej Sobote. Keď bola *pálava na ňevidrženej*, ľudia túžili *nag be uš to sonce zašlo* (Kalinovo pri Lučenci). Úmorná práca cez deň a pribúdajúci vek slniečko oslabovali, tak postupne *slnce ochabovalo na vlád'e* (Čelovce pri Modrom Kameni). Prišiel čas, aby sa poberalo domov a oddýchlo si. Sklonilo sa a začalo zapadať.

Situácia je tu o niečo pestrejšia ako pri východe slnka. Po celom území Slovenska sú pomerne nahusto body, kde *slnko zachádza, zachodí* v rôznych variantoch (môže napr. *zacháďať, zachodíť, zachojic, zachodíťi, zachodzic* atď.), najväčší výskyt tohto slovesa a slovných spojení typu *slnko zachádza* je na území východného Slovenska. Predovšetkým na strednom a západnom Slovensku im konkuruje spojenie *slnko zapadá* (na iných miestach bude *zapádať, zapadac, zapadaťi, zapadač* ap.), časté je však aj vo východoslovenských nárečiach. Asi od únavy na viacerých miestach Slovenska *slnko*

sadá (*slunko šeda, šida, zašida*) a niekde, podľa atlasového výskumu predovšetkým v oblasti Tekova a miestami v juhozápadoslovenských nárečiach, *slnko spočíva*, napr. *slnéčko spočinulo* (Brestovany pri Trnave). Doplňme si ešte výskum niekoľkými údajmi z kartotéky Slovníka slovenských nárečí. Veď v tomto prípade sa prakticky vo všetkých lokalitách môžu vyskytovať popri sebe viaceré možnosti a nie všetky sa pri výskume museli zachytiť. *Slňiečko spočinulo* v Ľuboreči pri Lučenci. V obci Dúbravy pri Zvolene *sa večer robilo do spočívania slnka, po dome do dvanáctej a ráno zase o tretej stávať*. Asi by sme nemenili. Veľmi pekne sa do práce pobádali v Červeniku pri Hlohovci – *hentam za hájom sa vikocev olejjár, slnko sa tam friško šmekne dole*, čo značilo, že sa rýchlo zvečeri a s prácou sa treba poponáhľať. Aj pri Bardejove sa používa na označenie západu slnka krásny obraz – *slunko še hurki chita* (Buffa, 1994, s. 252). *Pred večerom slnko uš schoďilo*, hovorili v Chlebniciach pri Dolnom Kubíne. Zaujímavé slovesá na označenie západu slnka nám poskytol HSSJ. Slnko *schádza, schyluje sa, nachyluje sa, nakloňuje sa* ap. *Slunce sa zhrúžilo, počali sa hori černeti, powstal sumrak* (1785); *slunko uhnulo* (18. st.), teda zapadlo. Zaujímavé je aj spojenie *úpad slnka* tiež s významom „západ slnka“: (Ľudia) *od sameho vychodu ass do upadu slunce sedga, zahalagu* (18. st.). Azda pri pohľade na tých zaháľáčov mohlo byť aj *zapálenia nebo* (Šivetice pri Revúcej), to bolo nebo červenkastej či červenej farby.

Tak ako to bolo ráno, teraz už unavené slnko zastane medzi dvermi a ohliadne sa späť. V Dlhej Lúke pri Bardejove *slonko še ohľadlo* vtedy, keď pred západom zrazu ešte jasne zasvietilo. Azda aj pomedzi mraky. Potom pomaličky zatvára dvere a vtedy už nastáva časť dňa medzi západom slnka a večerom, teda *stmievanie, súmrak, mrk, zmrk, zmrákanie, mrkanie, zmrkávanie, podvečer, navečer, predvečer, zvečerievanie, spočívanie, je na mraku, tmí sa, šeri sa, večeri sa* a tak ďalej. Zo SSN si k podstatným menám *mrk* a *mrkanie* môžeme v tomto význame doplniť aj slovo *mrak*, v časti južnostredoslovenských nárečí má význam „súmrak“: *Už bou mrak, koť prišla* (Kociha pri Rimavskej Sobotě); *Nu son čakau po tín snáhom, aš keď bou dobre mrak, poton som hlavu dau von* (Kľak pri Novej Bani). Aj slovesá s významom „stmievať sa, zmrákať sa“ môžeme doplniť ďalšími so základom *-mrk-*. V materiáli a heslách SSN nájdeme napríklad slovesá *mrkať, mrkať sa, mrkovať sa, zamrknúť, omrknúť*. *Mrká* a *mrká sa* na strednom,

západnom Slovensku a na časti východného Slovenska: *Večer mrká, ráno svitá* (Bošáca pri Trenčíne); *Zime začas mrká, sa krátke ňňi* (Návojevce pri Topoľčanoch); *A to krátke dni, svita a merka* (Hranovnica pri Poprade). Pri Sobranciach sa *mrkuje*: *A jag už buu večar, merkovalo še, idzeme domou!* Koho zastihol niekde súmrak, mohol použiť veľmi pekné slovesá, napríklad v Mošovciach pri Martine povedali: *Ďeň sa nám otťahou, zamrkli zme na poli*. A v Hornej Lehote pri Dolnom Kubíne darmo čakali, keď niekto *omrk-núl u susedou*. Napokon to mohlo byť tak, ako v Bošáci pri Trenčíne: *dze omrkél, tam osvitél*, teda zdržal sa niekde po celú noc.

Frazeologické spojenie *od svitu do mrku*, teda celý deň, najčastejšie sa spája s okruhom sloví s významom „ťažko pracovať, drieť, mordovať sa, hrdlačiť“. Niektoré sú bežné a iné možno nepoznáte. Pre ne azda môžeme urobiť túto malú odbočku. Nielen v Lukáčovciach pri Hlohovci totiž človek *robí oc_cvitu do mrku*. V Pukanci pri Leviciach *muž hluší oc_cvitu do mrku, ňžd ňedbá na seba*. A v Pucove pri Dolnom Kubíne niekto iný zasa *hrtmaňi ot svitu do mrku*. Aj v Návojevciach pri Topoľčanoch si zavzdychali: *Lopotíme sa na poli oc_cvitu do mrku!* No povedzte sami, *kto to kedi viđeŭ takto dred' ako mi oc_cvitu do mrku?!* (Liptovský Peter pri Liptovskom Mikuláši) Ale niekedy sa nedalo nič robiť, *moseli zme otročiťi na pánskom oc_cvitu do mrku* (Návojevce pri Topoľčanoch). Dnes pre sedavé zamestnanie veľa ľudí premýšľa nad spôsobmi cvičenia a pohybu. Nuž v Mošovciach pri Martine s tým kedysi nebol problém. Načo aj, keď *oc_cvitu do mrku zme v gápl'i, že si ľedvá údi cítime*. Azda toho hrdlačenia stačilo. Vráťme sa k našej téme.

Dvere sa zatvoria a unavené slnko sa nechá poísať a možno aj poradiť ďalšiemu človeku, ktorý bude hľadať pravdu alebo pomoc v trápení. V noci si slniečko oddýchne, omladne, vlastne sa znovuzrodí a na druhé ráno sa začína všetko odznova, je to večný kolobeh, alebo ako sa uvádza v HSSJ, *kolečkováni slúnka*.

Ľudia si cenili miesta na slnečnej strane vystavené priamemu slnečnému žiareniu, veď ako sa vraví, *dze do izby slunko sviči, tam še človeg dobre cyči* (Klokočov pri Čadci). Takéto miesta sa nazývali aj *oslnie* alebo *osln* s variantmi *osluňie*, *osúňi*, *oslun*. A *kto mal rozum, postavil si dom na osluňi, celí dzeň má slúňa* (Brvnište pri Považskej Bystrici). Bola to *letušna strana* (Smižany pri Spišskej Novej Vsi) alebo *násunečná strana* (Bošáca).

Na vyhľadávanie miest, kde *sa slnko opiera*, mali ľudia dobré dôvody. *Na osuňi ovocíe skoríej dozreje jako chlade* (Bošáca) a tam, kde *je dobrá oslun, bi bula pekná zahrada* (Roštár pri Rožňave). Vítané bolo aj *osuňi pri dome* (Brodské pri Skalici), ale ešte viac *roľa obracena do sluňa* (Studenec pri Levoči). Spokojný mohol byť aj ten, koho chválili, že *ma f sluňu postaveni dom* (Spišský Štvrtok pri Levoči). V šarišských nárečiach *do slunka obracena chiža* je dom orientovaný smerom na juh, *ot slunka obraceni* je orientovaný na sever (Buffa, s. 252).

Nie vždy však slnko svieti. Dokonca sú i miesta, kde *slnko nigdi nedo-svití* (Lukáčovce pri Hlohovci). V Kolibabovciach pri Sobranciach si roz-právali, že *tam taka jama, že tam nigda aňi slunko ňeobhreje*.

Jestvuje aj taký typ počasia, pri ktorom zároveň prší aj svieti slnko (podrobnejšie pozri Dvornická, 2010). Je to *čud boski, pada dízď a slun-ce svici!* – takto zhodnotili súčasný dážď a slnko v Solivare pri Prešove. Tento atmosférický jav sa v nárečiach pomenúva slovami *hrdza* (s variantmi *ardza, erdza, ordza, ridza, redza, zarza, zerz*), *ruda (ruta)*, *vípar*, *zápor*, *záraza* a slovnými spojeniami *padá hrdza (ruda, záraza)*, *prší slnečník*. Niekedy sa na vyjadrenie takéhoto počasia používajú frazeologické jednotky *Ke_clnko svietí a prší, padá ridza, trpí hrozno aj ľišťa* (Stredné Plachtince pri Modrom Kameni). V Revúcej *koť slnko sviatí a d'išť padá, tak pódajú, že ordza padá, a potom je aj bvap takí ordzaví, zabiťi, ni dobrí* (Orlovský, 1982, s. 303). V turčianskych nárečiach *ked' záraza padňe, chi-ťi sa ruta* (Ležiachov pri Martine). V tomto prípade je *ruta* choroba rastlín. Na iných miestach (podľa dotazníka Vinohradníctvo) *ruta padá* (Veľké Zálužie pri Nitre), *ruda padá* (Dolné Orešany pri Trnave), *rúda paňe* (Tesáre pri Topoľčanoch), *palla ruda* (Bošáca pri Trenčíne, Červeník pri Hlohovci), teda prší a zároveň svieti slnko. Pri Skalici sa vravelo aj *vípar* a v Sečovciach pri Trebišove *zapor za slunka*. V HSSJ sú doložené aj spo-jenia *páliaci (pripálený, slnečný) dážď'* (HSSJ I, s. 236). U Zátureckého sa uvádza spojenie *prší slnečník* (XIII/209).

V kartotéke SSN je doložená pekná frazéma *slnko sa umíva* (Lukáčovce pri Hlohovci), ktorou sa takisto označuje počasie, keď prší a zároveň svieti slnko, a dokladá ju aj vinohradnícky dotazník J. R. Nižnanského z oblas-ti tekovských nárečí: *slnko sa umíva* (Kozárovce pri Zlatých Moravciach). Ako jediná zo získaných frazém nenesie v sebe negatívny postoj k tomuto

atmosférickému javu, ale poeticky vyjadruje jeho krásu. V nasledujúcich frazémach je to už inak. Aj vystupujúce postavy (bosorky a čerti), zväčša aj situácie (napr. naháňanie, bitka), ktoré slúžia na vyjadrenie zmyslu frazeologickej jednotky, zdôrazňujú, že súčasný dážď so slnkom sa prijímal s veľkou nevôľou, keďže mal byť zodpovedný za parazitické choroby rastlín. Len sa na to pozrime: *Keď slnko svieti a dážď prší, vtedy čert babu bije* (Záturecký, XIII/198). V *Modre čert babu mláci a čerd ženu bije* v Lapáši pri Nitre – a hoci sa to nezdá, aj tu je reč o počasí. U Zátureckého sa stretáme aj s frazeologickou jednotkou *ked sunko svieci a dešč prší, bosorka mlieko múci* (XIII/199), ktorú označuje ako hornotrenčiansku. V SSN sú zachytené frazémy z východoslovenskej nárečovej oblasti *bosorka maslo mucí* (Spišský Štvrtok pri Levoči); *bosorkaňa ml'iko mucí* (Porúbka pri Humennom); *ardza padne, slunko švici a bosorka maslo mucí*, takisto zo Spišského Štvrtka.

Slnko sa vo frazeologických jednotkách vyskytuje naozaj hojne. Vytiahneme iba niektoré zlaté vlasy zo širokého kruhu frazeológie.

Prirovnanie *švetli jak slunko* (Markušovce pri Spišskej Novej Vsi) značí „je veľmi jasný“ a milé je aj prirovnanie *šmeje še jak slunko* (Markušovce). Čo treba *pod slncom pohľadať*, môže byť veľmi dobré aj veľmi zlé. Bola to veľká poklona, ak o niekom povedali, že *takú ženu treba veru pot slncom pohľadať* (Dolná Lehota pri Dolnom Kubíne). V Rimavskej Píle pri Rimavskej Sobote *ňemá páru pot slnkom*. Páru nemal ani ten človek, o ktorom sa hovorilo: *takiho lakomca nid adaj pot slnkom* (Revúca). A kto *sa krúti ako pajed' na slnku* (Lutila pri Kremnici), vykrúca sa z dačoho, nechce prijať zodpovednosť za svoje činy. Veď to nie je *niž noviho po_chlunkom* (Rimavská Píla).

Personifikujúca frazéma *slniečko sa odberá* (Záturecký, XIII/168) predpovedá blížiaci sa dážď. Nastávajúcu zmenu počasia predpovedala aj intenzita snečného žiarenia, keď *slnko veľmi pripaluje, bude dást'* (Návojovce pri Topoľčanoch). No frazeologické jednotky *po d'žďu slnko zasvietí* (Rimavská Píla), *po daždi zas slnce svieti*; *po búrke býva slnce* (Záturecký, VIII/139) už nemajú nič spoločné s počasím. Ako to len frazémy vedia, hovoria o medziľudských vzťahoch, o tom, že po hádke obyčajne prichádza zmierenie. Aj v prípade frazémy *keť ti slnko dopoludňa ňesvietí, popoludní ňečakaj* (Krivá, Dolný Kubín) nemusíte hľadať súvislosť s dopoludňajším dažďom, jej význam značí, keď je začiatok zlý, aj koniec býva podobný.

O povaľačoch sa v Skalici vyjadrujú veľmi prísne: *Pelešníci, kerích aňi slunku nevitáne s pelecha, tací si nezaslúžá aňi jest!* Lenivec *si zubi na sunku ohriévá* (Bošáca) alebo *pozerá, či je vysoko slnce* (Záturecký, II/329). Len si treba pozorne všímať, ako vysoko hľadí. Lebo v zbierke prísloví P. Dobšinského v knihe Slovenské obyčaje, povery a čary kto *do siedmeho neba vidí* (32/605) či v *siedmom nebi hviezdy číta* (33/624), je opitý. Ale to sme opäť odbočili od našej témy.

Nezmyselnú, zbytočnú prácu koná, kto *slnko do vreca chytá* (Záturecký, VIII/611), dá sa povedať, že leje vodu do mora alebo nosí drevo do lesa ten, čo chce *slunce swicu oswecowaťi* (HSSJ, 1691) alebo *sluncu swetlo dodávať* (Bernolák). Dodnes vieme, že *keď slnce svieti, netreba sviečky* (Záturecký, XII/3).

So závistlivcom, ktorý akoby popieral vetu, že slnko svieti pre všetkých, a *myslí, že len jemu slnce svieti* (Záturecký, III/581), ťažko sa žije. Ale vraj *do domu, kde láska býva, slniečko sa rado díva* (Záturecký, I/479). A neraz tam zazrie peknú dievku, o ktorej mamka s hrdosťou vyhlasuje: *aňi moja dziévka nežhorí na sunku* (Bošáca), teda vydá sa.

Slnko naozaj nemá konkurenciu. Svedčia o tom nasledujúce frazeologické jednotky zo Zátureckého zbierky: *Jedno slnce stojí za všetky hviezdy* (VIII/9); *Nedbám na mesiac, keď mi slnce svieti*; *Komu slnce svieti, čo ho do mesiaca* (III/991). Frazému *nedbám na mesiac, keď mi slnce swetí* poznal A. Bernolák a uviedol ju aj vo svojom Slovári. K poslušnosti alebo aspoň k obozretnosti voči vrchnosti nabádala frazéma z jeho Slovára: *proti sluncu neotwarag hubu*, hoci u Zátureckého nás o potrebnosti „jednej hlavy“ (teda pána v dome, ale aj v obci alebo v štáte) presviedča frazéma *jedno slnce dost' na nebi* (III/960).

Opatrnosť v hodnotení odporúčali frazémy *nechvál' deň, pokiaľ slnce nezájde* (Záturecký, XI/207), lebo chyba sa ľahko stane. Veď *i slnko sa dakedy dvojí* (Záturecký, XI/19), presnejšie *i slunce sa ňekedi dwogí, a tam sa ukazuje, kde ho neňí* (Bernolák). Vraví sa, že *nič nieto skrytého pod slncom* (Záturecký, XII/6), *nič tak tenko neňí pradeno, čobi ňekdi na slunce nebolo wiloženo* (Bernolák). Ale nie slnko sa stará do ľudských tajomstiev a úmyslov, ide skôr o to, že takmer nič nezostane utajené pred ľuďmi a všetko raz vyjde najavo alebo, ako sa vraví, na svetlo božie.

Nič netrvá večne, ani radosť, ani žiaľ. HSSJ dokladá, že *nic pod sluncem newekuge, swet se wždycki meňi* (1758) frazeologickými jednotka-

mi, napríklad aj touto: *nastalo po plači slunce wesselj a radosti* (17. st.), ktorá je pekným obrazom pozitívneho vzťahu ľudí k slnku a uvedomenia si striedania dobrých a zlých čias. Nešťastní ľudia sa slniečkom utešovali a povzbudzovali sa navzájom: *ešte aj pred naším domom slnce svietit' bude* (Zátarecký, VIII/137), *ešte sa úfaj svojmu slniečku, ešte slnce naveky nezapadlo* (Zátarecký, VIII/138). Nuž aj my sa v ťažkých chvíľach spoľiehajme, že nám to slniečko predsa len vysvitne. A keby nás niečo zlé pritlačilo, povzbudenie a útechu môžeme nájsť v tom, že nič hrozné sa nestalo, *preto slnce vyjde* (Zátarecký, XVII/125). A kým sa ono zjavuje na oblohe, stále máme nádej.

LITERATÚRA

Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1984. 464 s. – Časť druhá. Úvod, komentáre, dotazník, indexy. Red. A. Habovštiak. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1984. 368 s.

BERNOLÁK, Anton: Slowár slowenský, česko-laťínsko-ňemecko-uherský. 1. vyd. Budač: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. (Hungarie Usitate 1825 – 1827).

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nářečí. Prešov: Nauka 2004. 350 s.

BUFFA, Ferdinand: Zo severošarišskej frazeológie. Bratislava: Veda 1994. 172 s.

DOBŠINSKÝ, Pavol: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. 2. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958. 476 s.

DOBŠINSKÝ, Pavol: Slovenské obyčaje, povere a čary. Edícia Pramene. Bratislava: Nakladateľstvo Pictus, spol. s r. o., 1993. 150 s.

DVORNICKÁ, Ľubica: Niekoľko lexém označujúcich dážd' so slnkom v slovenských nářečiach. In: Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie. Ed. K. Balleková. Bratislava: Veda 2010, s. 195 – 205.

Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

ORLOVSKÝ, Jozef.: Gemerský nářečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

Slovník slovenských nářečí. 1. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Slovník slovenských nářečí. 2. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.

Vinohradníctvo. Dotazník na výskum nářečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. Bratislava: dialektologické oddelenie JÚEŠ SAV 1969. 623 otázok, 79 s., 4 obrazové prílohy.

ZÁTARECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965. 396 s.

ROZLIČNOSTI

Lužický Srb a Lužičan

Spojenie *Lužický Srb* je označenie príslušníka jedného zo slovanských národov, Lužických Srbov, obývajúcich východné Nemecko s centrom Budyšinom, v nemčine Bautzenom. Územie obývané Lužickými Srbmi sa volá *Lužica* a historicky zasahuje až do juhozápadnej časti Poľska. Lužica sa člení na Dolnú Lužicu a Hornú Lužicu. Toto územné členenie sa premieta aj do jazyka Lužických Srbov, t. j. lužickej srbčiny, ktorá sa takisto člení na dolnú lužickú srbčinu alebo kratšie dolnú lužičtinu a hornú lužickú srbčinu čiže hornú lužičtinu. Označenie *Lužický Srb* ako etnonymum, t. j. označenie príslušníka národa, prípadne – v rámci Nemecka – príslušníka národnostnej menšiny, je špecifické tým, že je dvojslovné. Iné označenia príslušníkov národov sú zvyčajne jednoslovné, napríklad *Slovák, Chorvát, Srb, Macedónc, Rus, Nemec, Švéd, Fin, Eskimák, Angličan, Škót, Ír, Španiel, Talian, Američan, Kanad'an, Austrálčan, Turek, Kurd, Egypt'an, Ind, Číňan*. Niektoré etnonymá, prípadne obyvateľské mená sú zložené z dvoch častí, pričom druhá časť zloženiny, hoci samostatne funguje tiež ako vlastné meno, píše sa s malým začiatočným písmenom, napríklad *Bielorus, Juhoafričan, Juhoameričan, Novozéland'an*, donedávna aj *Juhoslovan*.

Ako sme už povedali, označenie *Lužický Srb* na rozdiel od všetkých uvedených etnoným, resp. obyvateľských mien je dvojslovné a obidve časti tohto vlastného mena sa píše s veľkým začiatočným písmenom. Touto svojou jazykovou stavbou sa vyníma spomedzi ostatných uvedených etnoným, pričom osobitne dôležité je písanie veľkého začiatočného písmena v prídavnom mene *lužický* na rozdiel od povedzme dvojslovných názvov *lužická srbčina, lužická literatúra, lužická krajina* a iných, v ktorých toto prídavné meno nie je súčasťou vlastného mena. Zo spojenia *Lužický Srb* je utvorené zložené vzťahové prídavné meno *lužickosrbský*, napríklad *lužickosrbský jazyk, lužickosrbská kultúra, lužickosrbské územie*.

Na uvedený spôsob písania názvu *Lužický Srb* upozorňujeme aj preto, že tento názov sa v našich slovníkoch zvyčajne neuvádza ako heslové slovo, lež sa upotrebuje iba ako súčasť inej heslovej jednotky, t. j. ako súčasť širšej slovnej čeláde, prípadne vo výklade názvov súvisiacich s Lužickými Srbmi alebo ako dokladové spojenie ilustrujúce výskyt prídavného mena *lužický*, prípadne – z druhej strany – vlastného mena *Srb*. Tak je to napríklad v druhom a štvrtom diele Slovníka slovenského jazyka z rokov 1960, prípadne 1964 alebo v najnovšom Slovníku súčasného slovenského jazyka H – L z roku 2011.

V súvisi so spomínaným názvom územia *Lužica* sa žiada spomenúť, že jestvuje aj obyvateľské meno utvorené od neho, a to *Lužičan*, a paralelné prechýlené ženské meno *Lužičanka*. Mužská podoba tohto mena sa v druhom diele staršieho výkladového slovníka slovenčiny uvádza ako synonymná, t. j. rovnoznačná s dvojslovným názvom *Lužický Srb*. Hoci názvy *Lužický Srb* a *Lužičan* platia ako sémanticky a funkčne rovnocenné, iné ich jazykové znaky sú rozdielne. Rozlišná je ich vnútorná štruktúrna stavba, t. j. ich motivácia a spôsob utvorenia: Kým pri dvojslovnom názve *Lužický Srb* je základom podstatné meno *Srb* a na jeho disimiláciu od názvu *Srb* označujúceho príslušníka srbského národa sídliaaceho na Balkáne sa využilo pôvodom vzťahové prídavné meno *lužický*, ktoré vyjadruje vzťah k Lužici ako územiu na východe Nemecka a na priľahlom území patriacom Poľsku. Ako súčasť etnonyma sa prídavné meno *lužický* píše s veľkým začiatočným písmenom: *Lužický Srb*.

Názov *Lužičan* v sústave etnoným svojou vnútornou štruktúrou pôsobí ako menej častý, keďže ako označenie príslušníka národa je utvorené od názvu krajiny, t. j. *Lužica* (s príslušnou alternáciou spoluhlások *c/č* na konci základu), kým ďalej uvedené etnonymá sú napospol pôvodné, prípadne základné mená, napríklad *Nemec*, *Švéd*, *Dán*, *Nór*, *Rus*, *Rumun*, *Grék*, *Španiel*, *Chorvát*, a z ich základu sa tvorí jednak prechýlené ženské meno a jednak názov krajiny, územia, prípadne štátu alebo aj kontinentu, ako aj príslušné vzťahové prídavné meno, napríklad *Nemka*, *Nemecko* a *nemecký*; *Švédka*, *Švédsko* a *švédsky*; *Dánka*, *Dánsko* a *dánsky*; *Nórka*, *Nórsko* a *nórsky*; *Ruska*, *Rusko* a *ruský*; *Rumunka*, *Rumunsko* a *rumunský*; *Grékyňa*, *Grécko* a *grécky*; *Španielka*, *Španielsko* a *španielsky*; *Chorvátka*, *Chorvátsko* a *chorvátsky*. Na druhej strane označenie príslušníka národa utvorené od názvu

krajiny, prípadne štátu zisťujeme aj v iných prípadoch, napríklad *Ukrajinec* od *Ukrajina*, *Kanaďan* od *Kanada*, *Američan* od *Amerika*. Tento spôsob utvorenia etnonyma je zreteľný najmä pri takých východiskových názvoch, ktoré majú dvojslovnú stavbu, napríklad *Novozélandčan* od viacslovného pomenovania *Nový Zéland*, *Juhoafričan* od spojenia *Južná Afrika*.

Okrem uvedených dvoch spôsobov tvorenia etnoným sa v našom jazyku uplatňuje aj spôsob tvorenia s viazaným základom, ktorý v slovenčine nejestvuje ako samostatné slovo, napríklad *Slov-ák*, ale *Slov-en-ka*, *Slov-en-sko*, *slov-en-ský*; *Holand'an*, *Holand'an-ka*, *Holand-sko*.

Ako vidno, na označenie príslušníka lužickosrbského národa v našom jazyku jestvujú dve jazykovo rovnocenné, ale rozdielne utvorené pomenovania: dvojslovné pomenovanie *Lužický Srb* a jednoslovné pomenovanie *Lužičan*. Už jestvovanie takýchto synonym pri etnonymách nie je zvyčajné a v sústave etnoným to pôsobí ako výnimočnosť. Pri dvojslovnom označení *Lužický Srb* treba v písomných prejavoch pamätať na písanie veľkého začiatočného písmena v prídavnom mene *lužický*. Vo výkladových slovníkoch, v ktorých sa základové etnonymá uvádzajú ako heslové slová, žiadalo by sa ako heslové slovo uviesť aj dvojslovné označenie *Lužický Srb*, hoci dvojslovnosť na mieste heslového slova nemožno pokladať za pravidelný jav. Výnimočné lexikografické riešenie v tomto prípade je však podmienené spomínanou výnimočnosťou samého pomenovania *Lužický Srb*.

Ján Kačala

SPRÁVY A POSUDKY

Hommage à Alexandra Jarošová

Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika). Tak znel názov dvojdnovej konferencie, ktorá sa uskutočnila 22. – 23. februára 2012 v Častej-Papierničke pri príležitosti životného jubilea Mgr. Alexandry Jarošovej, CSc., dlhoročnej pracovníčky Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, významnej slovenskej lingvistky, priekopníčky budovania národného počítačového korpusu i spoluzakladateľky počítačovej lexicografie na Slovensku, v súčasnosti vedúcej riešiteľky a hlavnej redaktorky viacväzkového lexikografického diela *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Na tomto vedeckom podujatí sa stretli kolegovia z jej pracoviska i z vysokoškolských katedrií, ktorí sa inšpirovali jej výskumne pestrým, originálnym dielom. Azda aj osud to „zariadil“ tak, že stretnutie bolo dňom D – dátumom jej narodenín, možno dátumové dvojky v živote jubilantky (22. 2. 1952) chcú čosi signalizovať?

Alexandra Jarošová dosiahla pozoruhodné výsledky vo viacerých výskumných oblastiach, predovšetkým v teórii a praxi jednojazyčnej a dvoj-jazyčnej lexicografie: *Velký slovensko-ruský slovník* (4. – 6. zväzok, 1990 – 1996, spoluautorka), kolektívna monografia *Porovnávací opis lexikálnej zásoby* (1993, spoluautorka), no v poslednom období najmä doteraz vydané dva zväzky *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (A – G, 2006, H – L, 2011, hlavná redaktorka). Všetky jej teoretické zistenia sú koncentrované aplikované práve v tomto výkladovom slovníku akademického typu – ide o zásadné lexikologické štúdie týkajúce sa problematiky monokolokabilných slov v slovenčine, spracovania ustálených spojení, vymedzenia viacslovného termínu a lexikalizovaného spojenia, uvádzania synonym v výkladových slovníkoch, vymedzenia kolokácií (typických spojení), lexikálnej variantnosti a spôsobov jej lexicografického zachytenia, lexikálnej normy vo výkladovom slovníku a mnohé ďalšie. V gramatických štúdiách

jubilantka skúmala lingvistické problémy vyplývajúce z potrieb pri lexikografickom opise jazykových jednotiek: optimalizáciu gramatickej charakteristiky substantív, kvantitatívne alternácie v lexémach so sufixmi *-ár*, *-áreň*, diftongizáciu vokalickej skupín *ie*, *ia*, problematiku zložených adjektív a ďalšie.

Alexandra Jarošová patrí medzi priekopníkov v zavádzaní a využívaní počítačov v lingvistickom výskume na Slovensku – rýchlo si uvedomila, že počítače umožňujú tvorbu slovníkov nielen zefektívniť a skvalitniť, ale pri ich bežnom používaní aj urýchliť. Položila základy oddelenia jazykových dát v jazykovednom ústave, predchodcu dnešného Slovenského národného korpusu, a v spolupráci s Ing. Vladimírom Benkom rozpracovala zásady slovenskej počítačovej lexikografie.

V príhovore na slávnostnom večere v Častej-Papierničke najvýstižnejšie jubilantkinu pracovnú vedeckú metódu predstavila Klára Buzássyová tvoriaca s Alexandrou Jarošovou dlhoročný úspešný pracovný tandem pri práci na veľkom projekte výkladového slovníka: „Alexandra Jarošová má mimoriadnu schopnosť na základe čiastkových materiálových podkladovrobiť analýzy a na ich základe z možných alternatívnych riešení schopnosť navrhnuť optimálne riešenie. V priebehu viacročného spájania teoretických a metodologických aktivít s ich uplatňovaním v lexikografickej praxi na konkrétnom type slovníka A. Jarošová zužitkuje svoje bohaté skúsenosti z práce na slovníkoch rôzneho typu. Preto má na svojom vedeckom „konte“ štúdie s originálnymi vedeckými poznatkami a nesporným prínosom, ktorých vypracovanie bolo vyvolané potrebou lexikografického spracovania, ale ktoré predstavujú aj výrazný teoretický vklad pre lexikálnu sémantiku, frazeologickú teóriu, pre terminografiu.“

O neľahkej a nevďačnej práci lingvistov, ktorí zasvätili život (aj) tvorbe slovníkov, je veľa bonmotov. Na životnú dráhu našej jubilantky je príhodný výrok Jakova Karloviča Grota, vzdelanca, lexikografa a zakladateľa slovníkového oddelenia Ruskej akadémie vied a jeho kartotéky (1886):

„Mimoriadne ťažká, málo viditeľná a málo vďačná, no zato vyžadujúca si veľkú dávku sebaobetovania práca – to je práca lexikografa.“

V prvých dvoch zväzkoch výkladového slovníka slovenčiny je na 2 222 stranách v 55 711 heslách uložená nesmierna dôkladnosť, hĺbka a precíznosť hlavnej redaktorky, editorky a neraz i autorky Alexandry Jarošovej.

Dennodenne, mesiace a roky koncentrované sústredenie, editácia tisícok terminologických spojení, všetkých typov frazeologických jednotiek, variantov, homoným, vidových dvojíc v slovesných heslách a množstva ďalších jazykových objektov – to je vskutku nadľudská práca vyžadujúca si nielen erudovaného, odborne zdatného špecialistu, ale aj neúnavné každodenné pracovné nasadenie, vytrvalosť a húževnatosť. Len lexikograf vie, že slovníková práca je úmorná, namáhavá, často až ubíjajúca. Alexandra Jarošová, výnimočný človek a vynikajúca odborníčka, je obdarená všetkými potrebnými vlastnosťami. A ešte jej je vlastná neuveriteľná vedecká skromnosť a ochota odovzdávať lexikografickému kolektívu svoje vedomosti, poznatky a skúsenosti, vždy demokraticky posudzovať návrhy nových postupov a riešení.

Dajme slovo jubilantke, aby sme si uvedomili, aká je úloha autorov výkladového slovníka: „Žiadny opis jazyka, ani lexikografický nemožno pokladať za úplný alebo vyčerpávajúci. Je to vždy len akýsi model, ktorý do určitej miery odráža niektoré javy a vlastnosti jazyka... Vo významoch slov je zachytený celý nami poznaný svet a aj zákonitosti nášho myslenia. Navyše tento odraz sveta a myslenia jazyk uskutočňuje pomocou jemu vlastných mechanizmov a zákonitostí. Je to obrovský a fascinujúci fenomén a zjednodušujúci pohľad naň je neadekvátny. Takto chápaná živá matéria nám jazykovedcom navodzuje značný pocit pokory, a preto by naše opisy mali reflektovať jazykovú realitu. Obrovská komplexnosť jazyka v nás však v nijakom prípade nevyvoláva pocit márnosti a rezignácie. Naopak, usilujeme sa naše opisy prehľbovať a precizovať a často pritom vyjadrujeme svoj názor na podobu a miesto jednotlivých jazykových prostriedkov v jazykovom systéme, ako ho chápeme v súčasnej etape poznania.“ (Knižná revue, 2007, č. 3).

Etapy života človeka sa zvyčajne hodnotia podľa práce, ktorú vykonal. Akú cestu k používateľovi malo lexikografické dielo kolektívu Slovníka súčasného slovenského jazyka, ktoré úspešne vedie jubilantka?

Ocenenia: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*: Certifikát Slovak Gold v oblasti vedy a kultúry; Prémia za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2007 v kategórii Slovníková a encyklopedická literatúra; *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*: 3. miesto v medzinárodnej súťaži Slovník roka 2011.

Z recenzií a ohlasov: „Z hľadiska spôsobu podání informácie lze autorum jen gratulovat k objektivnosti v jejím zpracování, která u díla, jehož význam nesporně přerůstá celé generace, musí zůstat nad dobovými spory některých a zaznamenat poctivě a deskriptivně vše, co v jazyce, resp. v daném lexému je relevantní. ... závěrem znovu stručně vyjádřit obdiv a úctu nad mimořádným slovníkovým dílem a zároveň jim subjektivně držet palce pro další svazky...“ (František Čermák).

„Už prvý diel naznačuje, že ide o impozantný lexikografický zámer. Jeho celková štruktúra svedčí totiž aj o stave dobového teoretického myslenia, o aktuálnej jazykovej politike i o teórii jazykovej kultúry. Význam výkladového slovníka je teda v tom, že sa v ňom nespracúva iba lexikálny subsystém jazykového systému, ale sa v ňom v komplexnosti odráža celý svet jazyka, jeho aktuálny súveký stav a úroveň i jeho perspektívny vývinový potenciál. Moderná koncepcia slovníka zas podáva dôkaz nielen o vysokej teoretickej úrovni lexikografických aktivít na Slovensku, ale aj o úrovni teoretického myslenia v slovenskej jazykovede. Jeho vydanie možno zaradiť medzi najzávažnejšie edičné aktivity v ostatnom čase. Ide totiž o moderné lexikografické dielo, ktoré má nielen odborný, lingvistický význam. Jeho skutočná hodnota je vlastne uložená v jeho kultúrno-spoločenskom poslaní“ (Ján Findra).

„Za veľký pracovný a intelektuálny vklad si tento kolektív oprávnené zaslúžil certifikát Slovak Gold“ (M. Pisarčíková); „Slovník súčasného slovenského jazyka predstavuje moderný typ slovníka, ktorý používateľsky príjemným a vo viacerých ohľadoch inovatívnym spôsobom zachytáva lexikálny fond slovenského jazyka a adekvátne a prehľadne opisuje jednotlivé parametre jednoslovných i viacslovných jednotiek“ (Martin Ološtiak). „Je mi s ním dobre, čítam si jednotlivé heslá a teším sa“ (Peter Zajac v Chvále slovníka, 2007).

Zaželajme našej drahej Saške Jarošovej zdravia, sily, radosti a najmä ochoty pokračovať v tomto úctyhodnom pracovnom výkone.*

Lubica Balážova

* Ak by mal čitateľ dojem, že žánrovo sa tento príspevok blíži adorácii, nemýli sa. (Slovník súčasného slovenského jazyka, 4. význam slova *adorácia*: „prejav obdivu, obdivného uznania“).

Profily slovenských jazykovedcov 20. storočia

[KAČALA, Ján: Profily slovenských jazykovedcov 20. storočia. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2011. 202 s.]

Významný rímsky politik a štátnik, filozof a spisovateľ, chýrny rečník i významný teoretik rétoriky Marcus Tullius Cicero (106 – 43 pred n. l.) vo svojej práci *De oratore* (O rečníkovi) napísal, že „dejiny sú svedkami čias, svetlom pravdy, živou pamäťou, učiteľkou života a poslom minulosti“ (*Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis*). Podľa nášho názoru to platí aj o dejinách vedeckých disciplín, teda aj o dejinách slovenskej jazykovedy: výsledky predchádzajúcej poznávacej činnosti prezentované v základných dielach profilujúcich bádateľov by vždy mali byť východiskom nového štúdia i poznania. Aj z tohto aspektu pokladáme vydanie publikácie univerzitného profesora PhDr. Jána Kačalu, DrSc., nazvanej *Profily slovenských jazykovedcov 20. storočia* za výrazný editorský počin: autorovo dielo načim pripomenúť – a to predovšetkým mladej generácii, ale pravdaže nielen jej – aj na tomto mieste. Ján Kačala sa obdobiu 20. storočia vo vývine spisovnej slovenčiny venuje systematicky a sústavne; tu možno pripomenúť napr. jeho (vo viacerých vydaniach vychádzajúce) knižné práce *Spisovná slovenčina v 20. storočí*, *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny*, *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny* (spoluautor profesor Rudolf Krajčovič), ktoré „podporuje“ množstvo parciálnych štúdií. Je nesporné, že má tie najlepšie predpoklady syntetizovať svoje doterajšie výskumy v novej knižnej práci.

Prácu *Profily slovenských jazykovedcov 20. storočia* tvorí 18 autonómnych explikačných štátí o živote a diele osobností slovenskej jazykovedy pôsobiacich v 20. storočí, ktoré sú zaradené za *Úvod* a *Predslov* vysvetľujúce autorské zámery i ciele J. Kačalu; výkladové texty dopĺňa vysvetlenie skratiek a značiek použitých v texte knihy a zoznam literatúry. V prvej štátii autor predstavuje zakladateľa jazykovednej slovakistiky Samuela Cambela (1856 – 1909) a pripomína aj základné bibliografické údaje o zborníkoch prinášajúcich analýzy Cambelovho diela na vedeckých konferenciách venovaných výskumu jeho diela. (Takéto užitočné odkazy nachádzame aj v iných štátiiach.) Ako príspevok k dejinám slovenskej jazykovedy označil či charakterizoval Ján Kačala

druhú stať nazvanú *Diachronizmus a synchronizmus v diele zakladateľskej generácie slovenských jazykovedcov*, ktorej pôvodná verzia bola uverejnená v zborníku BraSlav r. 2005. Rozdielne a rozmanito teoreticky orientovaní predstavitelia tejto generácie vytvorili vo svojich disciplínach nesuplovateľné fundamentálne diela a „znamenite naplnili svoju jedinečnú pozíciu aj úlohu v dejinách slovenskej jazykovedy aj kultúry“ (s. 8).

Za touto súhrnnou (i úvodnou) staťou nasledujú profily jednotlivých jazykovedcov v „časovom“ poradí (podľa rokov, v ktorých sa narodili). Je pozoruhodné i zaujímavé, že „najúrodnejšie“ roky prichodia po rovnakom štvorročnom intervale (r. 1904, 1908, 1912, 1916, 1920). Ján Kačala napísal teoreticky koncízne a materiálovo vybavené profily či portréty Jána Stanislava (1904 – 1977), Henricha Bartka (1907 – 1986), Ľudovíta Nováka (1908 – 1992), Jozefa Štolca (1908 – 1981), Eugena Jónu (1909 – 2004), Eugena Paulinyho (1912 – 1983), Štefana Peciara (1912 – 1989; dátum úmrtia sme v príslušnej XII. stati nenašli), Jozefa Ružičku (1916 – 1989), Gejzu Horáka (1919 – 2003), Jána Horeckého (1920 – 2006), Františka Míka (1920 – 2010), Vincenta Blanára (nar. 1920), Jozefa Mistríka (1921 – 2000), Jána Oravca (1922 – 1986), Antona Habovštiaka (1924 – 2004) a Ladislava Dvonča (1926 – 2003). Na takéto výber osobností do svojich *Profilov* mal Ján Kačala podľa nášho názoru plné právo; okrem Henricha Bartka – a pochopiteľne Samuela Cambela – všetkých osobne poznal a viac rokov sa s nimi pracovne aj neoficiálne stretal. *Profily* sú možno aj preto svojbytné a suverénne: niet dôvodu ich – najmä pri takejto príležitosti – nejako dopĺňať či korigovať. Možno však vari urobiť istý „výber z výberu“ a uviesť na tomto mieste niekoľko reflexií o jazykovedných osobnostiach, ku ktorým sa hlásim ako ich žiak. Počas päťdesiatich rokov, ktoré som (podobne ako prof. Kačala) prežil v slovenskej jazykovede, mal som príležitosť „zažiť“ ich v rozličných situáciách pracovne i ľudsky.

Niet pochybností o tom, že profesor Ján Stanislav (1904 – 1977) bol dominantnou osobnosťou slovenskej – a v domácom kontexte i slovanskej – diachrónnej jazykovedy a špeciálne slavistiky v 30. až 70. rokoch 20. storočia. Tento liptovský rodák, *homo novus* vo svete vedy, ktorý nemohol nadväzovať na žiadne rodinné tradície, bol „renesančný“ jazykovedec, človek širokého odborného rozhľadu. V jeho multidisciplinárnom a interdisciplinárne zameranom diele sú zastúpené viaceré jazykovedné disciplí-

ny, ako napr. komparatívne štúdium vývinu staroslovienečiny a slovenčiny, slovenská a slovanská dialektológia, etymológia, ale aj onomastika či toponomastika. Ján Kačala vo svojich *Profiloch* (III. *Ján Stanislav – Zakladateľ slovenskej slavistiky*; s. 31 – 34) stručne a výstižne charakterizuje všetky jeho hlavné knižné práce (monumentálne päťzväzkové *Dejiny slovenského jazyka* z rokov 1956 – 1973, v ktorých sa však v súlade s niekdajšou tradíciou vykladá aj [vnútorný] vývin slovenského jazyka, *Slovenský juh v stredoveku*, vydaný tlačou r. 1948 a v reedícii aj r. 1999 [I. diel] a r. 2004 [II. diel aj s mapovými prílohami] a pravdaže aj v istom zmysle kontroverznú *Československú mluvnicu* z r. 1938). Podľa nášho názoru však prof. Stanislav, ktorému sa najmä v súvislosti s jeho *Dejinami* pripisovala mladogramatická pozitivistická registrácia faktov, práve v *Československej mluvnici* dokázal, že princípy mladogramatizmu nikdy paušálne neprijímal. Poznal aj štrukturalizmus (na s. 137 tejto učebnice sa explicitne odvoláva na *Cours de linguistique générale* Ferdinanda de Saussura) a nebolo mu cudzie ani sociolingvistické videnie problematiky. Na s. 135 o i. uvádza (citujeme doslovné): „*Jazyk je zjav sociálny a historický, t. j. jazyk žije v spoločnosti a v čase. Bez spoločnosti a bez času niet jazyka a bez jazyka niet spoločnosti. So spoločnosťou a jazykom je úzko spojený čas a v ňom vývoj spoločnosti i jazyka. – Ako čas plynie a spoločnosť sa v ňom mení a vyvíja, tak sa mení a vyvíja i jazyk. V každej dobe vzniká ako v spoločnosti, tak v jazyku nejaký ruch, vývoj menší alebo väčší; úplnej nehybnosti v nich niet.*“ Zaujímavé myšlienky napísal aj vo výkladoch o spisovnom jazyku. J. Stanislav napr. zdôrazňoval, že „*pojem jazyka je abstraktný pojem, zahrnujúci v sebe súhrn všetkých dialektov so spisovným jazykom*“. Na F. de Saussura sa odvolával pri formulovaní názoru, že je „*ťažko povedať, v čom záleží rozdiel medzi jazykom a dialektom*“. Prostredníctvom práce Josefa Baudiša *Řeč* (Úvod do obecného jazykospytu. Bratislava 1926) poznal aj názory behavioristu Leonarda Bloomfielda, podľa ktorého diferencie medzi ľuďmi sú podmienené prostredím a všetko správanie je ovplyvnené reakciou na externé impulzy. Spisovný jazyk je podľa definície *Československej mluvnice* (a Bloomfielda) *favorizovaný dialekt*, rozšírený po území dialekticky rozšírenom, a je to dorozumievací prostriedok medzi hovoriacimi rôznych dialektov, ktoré – teda dialekty, nie hovoriaci – reprezentujú menej kultúrne prostredie. Spisovný jazyk čiže *kultivovaný dialekt* časom sa odlišuje svojím gramatickým systé-

mom od dialektu, ktorý bol jeho základom. (Marginálne pripomenieme, že pri príležitosti 100. výročia narodenia Jána Stanislava sa v decembri r. 2004 konala v Liptovskom Jáne vedecká konferencia. Materiály vyšli v zborníku *Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry*. Bratislava 2008.)

VI. stať *Profilov* má názov *Idea národného a spisovného v diele Jozefa Štolca*. Ján Kačala vo svojich výkladoch vychodí z premisy, že „základný vedecký, filozofický aj občiansky postoj profesora Jozefa Štolca (1908 – 1981) k jazyku charakterizuje v prvom rade postoj k slovenčine ako k *národnému jazyku Slovákov*“ (s. 72). J. Štolc bol mojím školiteľom; neskôr som mal česť a príležitosť pracovať s ním v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v rokoch, keď vyvrcholili prípravy na vydanie jeho celoživotného diela, a to *Atlasu slovenského jazyka*. J. Štolc „držal v rukách“ iba I. zväzok tohto monumentu: vydania II. zväzku, ktorý sám autorsky pripravil, sa už, žiaľ, nedožil. (Mapovú časť zväzku sme pripravovali v oddelení už bez jeho účasti.) J. Kačala citlivo interpretuje aj myšlienky Jozefa Štolca publikované v posthumne vydanéj *Slovenskej dialektológii* (1994). Zemepisné vymedzenie rozsahu odlišných javov po konfrontácii s historickými, spoločenskými a kultúrnymi pomermi umožnilo J. Štolcovi v tomto kompendiu adekvátne interpretovať jazykové a mimojazykové súvislosti, ktoré zásadným spôsobom ovplyvnili vývin i súčasný stav slovenských nárečí. Štúdium vývinového pohybu, ktorý prebieha v nárečiach, poskytuje podľa J. Štolca oporu pri zisťovaní smeru vývinu jazyka i jeho jednotlivých javov do budúcnosti. Porovnávanie nárečových systémov so systémom spisovného jazyka navyše odhaľuje rozličné špecifiká jazykovej stavby; umožňuje teda podrobne poznávať systém i štruktúru jazyka a jej fungovanie podobne ako konfrontačné skúmanie dvoch alebo viacerých jazykov. J. Kačala správne pripomína a oceňuje aj Štolcov koncept *kongruentného skloňovania* v slovenčine, ktorý mal „priam prelomový ráz pri výklade konštituovania celkovej deklinačnej sústavy nášho národného jazyka“ (s. 77).

Po uplynutí pätnástich rokov od smrti Jozefa Ružičku (1916 – 1989) pripravil Ján Kačala pre časopis *Slovenská reč* štúdiu *Pokus o vedecký osobnostný profil profesora Jozefa Ružičku*. (V X. stati *Profilov* autor z názvu vynechal slovo „pokus“.) Prihlásil som sa na posúdenie štúdie, no redakcia (hlavný redaktor) mi ju nepridelila. Neskôr J. Kačalovi navrhli, aby text upravil a „zobjektívil“. Štúdia potom vyšla až v prvom dvojčíse 70. ročníka

ka *Slovenskej reči* (2005). Už v tejto štúdii Ján Kačala upozornil na „*umelé a nekvalifikované stavanie osobnosti Jozefa Ružičku ako „najväčšieho puristu“ na Slovensku v 2. polovici 20. storočia proti Eugenovi Paulynymu ako „nepuristovi“ a takmer jazykovému liberálovi*“, motivované podľa nás tým, že J. Ružička nevykladal uvedené otázky tak ako pragmatické echo svetovej lingvistiky nástojčivo hľadajúci sociolingvisti a pragmalingvisti. Pokladáme názor J. Kačalu (k tejto problematike či tematike sa prirodzene vracia aj v *Profiloch*) za korektný a správny. Rovnako (ako pamätník a účastník) hodnotíme aj autorove slová o tom, že J. Ružičkovi záležalo na kvalitnej odbornej i jazykovej výchove mladých vedeckých pracovníkov. Prejavoval im dôveru: na začiatku 70. rokov sa vtedajší tridsiatnici stali vedúcimi vedeckých oddelení ústavu a „zaujali zodpovedné miesta aj ako vedúci čiastkových úloh v rámci vtedajšej štruktúry štátneho plánu vedeckého výskumu“ (s. 123). Výpovednú silu majú aj záverečné slová J. Kačalu z tejto state: *Jozef Ružička „robil svoju jazykovednú a vedecko-organizačnú prácu nielen s nevšedným osobným zápalom, ale predovšetkým z veľkej lásky k slovenčine a k svojmu národu“* (s. 132).

Medzi výrazné a profilujúce osobnosti slovenskej jazykovedy druhej polovice 20. storočia nepochybne patrí aj profesor Ján Horecký (1920 – 2006). Ján Kačala podáva inštruktívnu a zasvätenú charakteristiku jeho rozkošateného a inšpiratívneho diela, ktorým prispel k rozvoju klasickej filológie, všeobecnej jazykovedy i slovistiky. Pochopiteľne približuje aj jeho mnohoaspektové tvorivé i organizátorské aktivity v oblasti terminológie; skutočnosť, že viedol (redigoval) časopisy *Slovenské odborné názvoslovie* či neskôr *Československý terminologický časopis*, pripomína sa na viacerých miestach textu. Je nesporné, že Horeckého sústavné výskumy v tejto oblasti, ktoré súhrnne prezentoval v knižnej práci *Základy slovenskej terminológie* (1956), stali sa „teoretickým aj praktickým východiskom ďalšej širokej normalizačnej a budovateľskej práce v okruhu slovenskej terminológie“ (s. 144) a determinovali prácu mnohých terminologických komisií pripravujúcich príslušné slovníky. V tejto súvislosti by sme – možno na isté „odľahčenie“ – radi zacitovali prekvapujúce a príznakové vyjadrenie spisovateľa Františka Hečka, ktorý sa cítil byť odborníkom na vinohradníctvo a názory iných tvrdo odmietal. 5. septembra 1955 si vo svojom denníku (F. Hečko – M. Jančová: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava: PT Marenčin 2011, s. 321)

zapísal o. i. toto: „*Vo viere, že dobre robím, pokritizoval som pred polrokom istú odbornú knihu (Prúchovo Vínohradníctvo). A čo z toho vzniklo? Ojojó! Dnes vyšli dve čísla Slovenského odborného názvoslovia, ktoré rediguje terminologický diktátor Ján Horecký. 27 strán útokov na mňa a na Buchtu! A všetky sú falošné, zlostné, nízke. Mlčať? Iné neostáva. Lingvisti patria medzi najjedovatejších ľudí, škoda do nich zadierať – ani kňazi sa tak nepomstia ako oni.*“

Možno ešte pripomenúť, že profil o prof. Horeckom má – podobne ako profil H. Bartka a E. Paulinyho – dve časti: V tej druhej J. Kačala predstavuje jeho rozpravu o kultivovaní slovenčiny.

XIV. stať *Profilov* nazvaná *Vedecké dielo profesora Vincenta Blanára* (nar. r. 1920) odráža jeho mimoriadne široký výskumný záber. J. Kačala pripomína, že mal vynikajúcich učiteľov, a to Jána Stanislava a Ľudovíta Nováka ako slavistov a slovakistov, Jozefa Miloslava Kořínka (1899 – 1945) ako štrukturalisticky orientovaného lingvistu venujúceho sa štruktúrnej jazykovede a Františka Kaldu (1884 – 1969; v texte sa omylom uvádza meno Kalvoda) ako germanistu. Koncízne formulácie autora profilu zreteľne a jasne charakterizujú rozsiahle dielo Vincenta Blanára, pričom sa pochopiteľne sústreďujú na jeho onomastické (knižné) práce dokumentujúce modernú semiologickú a funkčno-štruktúrnú orientáciu tohto profilujúceho slovenského onomastika. Pri tejto príležitosti možno už iba doplniť najnovší – v čase koncipovania *Profilov* neznámy – relevantný bibliografický údaj: r. 2011 vyšli *Jazykovedné štúdie XXIX (Život medzi apelatívami a proprietami)*. Zborník je zostavený z príspevkov, ktoré odzneli na medzinárodnom vedeckom seminári konanom 8. decembra 2010 v Bratislave. Účastníci seminára zorganizovaného pri príležitosti životného jubilea profesora Blanára si takto uctili výraznú osobnosť nestora slovenskej jazykovedy.

Prehľad literatúry v *Profiloch* možno v istom zmysle upraviť a inovovať. Je evidentné, že v ňom nemôže byť kompletná bibliografia všetkých uvádzaných osobností a podobne ani rozsiahla literatúra o ich diele. Vari by stačilo pripraviť zoznam zborníkov z vedeckých podujatí (konferencií a seminárov) konaných pri príležitosti významných jubileí osobností. V súčasnosti je takejto pramennej literatúry už dosť; obligátnou časťou podobných tlačí býva úplná (zriedkavejšie aj výberová) bibliografia príslušných bádateľov, ktorým je zborník venovaný.

Na záver by som chcel predostrieť ešte jeden citát, ktorý som si zapísal pred mnohými rokmi na výberovej prednáške klasického filológa profesora Miloslava Okála. Ten záujemcom (nelatinčinárom) o klasiku inštruktívne približoval dielo (tu už citovaného) Ciceróna i Seneku. Cicero o. i. vo svojom *Rečníkovi* napísal: „*Nescire autem, quid ante quam natus sis, acciderit, id est semper esse puerum*“, čo možno voľnejšie preložiť slovami „ak nevieš, čo sa udialo pred tvojím narodením, ostávaš stále dieťaťom.“ Mladá generácia slovakistov – a prirodzene nielen ona – má aj preto právo i povinnosť poznať život i dielo vedúcich osobností slovenskej jazykovedy 20. storočia. *Profily* Jána Kačalu budú pri tomto poznávaní minulosti spoľahlivým a mnohoaspektovo inšpirujúcim sprievodcom. Treba veriť, že autor bude pokračovať vo svojich výskumoch a pripraví nové vydanie knihy. V ňom si zaiste nájdete miesto aj profily či portréty ďalších osobností druhej generácie profesionálnych slovenských jazykovedcov. V tejto chvíli máme na mysli napr. profesorov Šimona Ondruša a Rudolfa Krajčoviča.

Ivor Ripka

KS

SPYTOVALI STE SA

Dojáreň. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sme dostali otázku, či slovo *dojáreň* je spisovné, keďže sa neuvádza v jazykových príručkách, a ak nie je spisovné, akým slovom by sa dalo nahradiť.

Slovo *dojáreň* sa bežne používa v oblasti živočíšnej výroby. Možno sa o tom presvedčiť na internetových stránkach, kde sme okrem iných zaznamenali aj takéto slovné spojenia so slovom *dojáreň*: *dojáreň pre kravy*, *dojáreň pre kozy*, *dojáreň pre ovce*, *kruhovú dojáreň*, *rybinovú dojáreň*, *modernizácia dojární*.

Aj keď slovo *dojáreň* Pravidlá slovenského pravopisu (2000) ani naše výkladové slovníky, ako sú Krátky slovník slovenského jazyka (2003), Slovník súčasného slovenského jazyka A – G (2006) či starší Slovník slovenského jazyka (1. zv. 1959, 6. zv. Doplnky a dodatky, 1968), neuvádzajú, neznačí to, že by išlo o nespisovné slovo. Pri jeho utvorení sa totiž uplatnil bežný slovo-tvorný postup, ktorým sa tvoria názvy miesta od slovies pomocou prípony *-áreň* (porov. *liat' – leje – lejáreň*, *čakať – čakáreň*, *česať – česáreň*, *čítať – čítáreň*, *tahať – taháreň*) a jej variantných prípon *-iareň* (porov. *množiť – množiareň*, *mraziť – mraziareň*, *taviť – taviareň*) a *-areň* (porov. *dozrievať – dozrievareň*, *obliekať – obliekareň*, *ohrievať – ohrievareň*). Slovo *dojáreň* je teda pravidelne utvorené od slovesa *dojit'* príponou *-áreň*, ako sú utvorené citované slová *lejáreň*, *čakáreň*, *česáreň*, *čítáreň*, *taháreň* atď. O slove *dojáreň* však treba povedať, že nie je to nové slovo. Uvádza ho už Český a slovenský terminologický slovník s ruskými, nemeckými a anglickými ekvivalenty – Chov skotu (Praha 1976) s významom „oddelený priestor alebo objekt, kam prechádzajú dojnice na strojové dojenie“. Slovo *dojáreň* zachytáva aj Česko-slovenský slovník (1. vyd. Bratislava: Veda 1979) ako slovenský ekvivalent českého slova *dojírna*. Slovo *dojáreň* bude preto potrebné zachytiť v ďalších vydaniach našich základných kodifikačných príručiek.

Matej Považaj

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Izby, cez ktoré sa prechádza

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Rozkvet podnikania v oblasti realít so sebou priniesol množstvo inzerátov v tlači aj na internete. Keď sa rozhodujeme o kúpe bytu, zaujíma nás jeho dispozícia, teda aj koľko izieb je samostatných a koľko viacdverových, cez ktoré vedie prístup do iných miestností. Všimame si vyjadrenia ako *Vstup na balkón je z prechodnej miestnosti. – V byte sú dve samostatné izby a jedna prechodná. – Byt má jednu izbu priechodnú a dve nepriechodné. – Štvorlôžkové apartmány pozostávajú zo samostatnej spálne a z prechodovej izby s kuchynským kútom.* Ako vidíme, v inzerátoch sa stretávame až s tromi podobami pomenovania izby, cez ktorú sa prechádza: *prechodná, priechodná* aj *prechodová*. Všetky tri prídavné mená sú spisovné a nájdeme ich v Krátkom slovníku slovenského jazyka aj v Pravidlách slovenského pravopisu. Odlišujú sa však významom a na označenie izby, cez ktorú sa prechádza, je vhodné iba prídavné meno *priechodný – priechodná izba*, v záporovej podobe *nepriechodná izba*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 18, 2. mája, s. 19)

Niekoľko slov o predložke pri

SILVIA DUCHKOVÁ

Aj v jazyku sa prejavujú regionálne rozdiely. To, čo Slovákom na strednom alebo východnom Slovensku trhá uši, Slovákom žijúcim na západe našej krajiny alebo v niektorých jej častiach znie úplne prirodzene a naopak.

Ide napr. o používanie predložky *pri* v takýchto slovných spojeniach: *sadnúť si pri stôl, položiť pri kôš, ísť pri okno, prejsť pri rieku*. Predložka *pri* v nich vyjadruje smer do blízkosti, resp. polohu v blízkosti, pričom sa viaže s akuzatívom. Predložka *pri* však v spisovnej slovenčine označuje miesto blízko niekoho alebo niečoho a viaže sa s lokálom – porov. *parkovať pri dome, cítiť teplo pri srdci, znamienko pri oku*. Spojenia citované na začiatku sú teda nespisovné, zato bežné v ústnych prejavoch v oblasti Ponitria, Požitavia, v okolí Topoľčian, Partizánskeho, Zlatých Moraviec či Vrábeľ. Namiesto spojenia *sadnúť si pri stôl* sa v spisovnom jazyku povie *sadnúť si k stolu*, spojenie *položiť pri kôš* nahradíme spojením *položiť ku košu*, *ísť pri okno* spojením *ísť k oknu* a spojenie *prejsť pri rieku* spojením *prejsť k rieke*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 21, 23. mája, s. 19)

Pomenovania zvierat

IVETA VANČOVÁ

Niektoré zvieratá majú samostatné pomenovania pre oba rody toho istého druhu, napr. *lev – levica, kôň – kobyla, hus – gunár, sliepka – kohút, ovca – baran, srna – srnec*. Sú to predovšetkým hospodárske zvieratá alebo tie, ktoré sú všeobecne známe (zväčša cicavce). Pri niektorých zvieracích názvoch sa však ich rodové náprotivky nevytvárajú, napr. názvom ženského rodu *šťuka* alebo *veverica* sa pomenúva aj samec, aj samica a na vyjadrenie pohlavia *šťuky* či *veverice* použijeme pomenovanie utvorené opisným spôsobom – *samec šťuky* (resp. aj *samica šťuky*), *samec veverice* (resp. aj *samica veverice*). Podobne pri názvoch mužského rodu, napr. *had* alebo *sob*, použijeme spojenia *samica hada* (*samec hada*), *samica soba* (*samec soba*). Výnimkou sú pomenovania zvierat v rozprávkach, kde môžu byť umelo vytvorené i také názvy, ktoré sa v zoologickej terminológii ani v bežnej reči nepoužívajú, napr. *veveričiak Ryško, mama ježková, vrabčica Čimka* a pod.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 23, 6. júna, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300